

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
UNIVERSITY OF BANJA LUKA
АКАДЕМИЈА УМЈЕТНОСТИ
ACADEMY OF ARTS

СТУДИЈСКИ ПРОГРАМ: ЛИКОВНЕ УМЈЕТНОСТИ
СМЈЕР: СЛИКАРСТВО

ПОПЛОЧАНИ РАЈ

МАСТЕР РАД

Ментор:

Др ум Борјана Мрђа Драгичевић,
ванредни професор

Кандидат:

Јован Дошеновић

Бања Лука, 2024. година

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
UNIVERSITY OF BANJA LUKA

АКАДЕМИЈА УМЈЕТНОСТИ
ACADEMY OF ARTS

STUDY PROGRAMME: FINE ARTS

DEPARTMENT: PAINTING

PAVED PARADISE

MASTER THESIS

Mentor:

Borjana Mrđa Dragicevic,
PhD, associate professor

Candidate:

Jovan Došenović

Banja Luka, 2024.

ИНФОРМАЦИЈЕ О МЕНТОРУ И МАСТЕР РАДУ

Ментор: Др ум Борјана Мрђа Драгичевић, ванредни професор, Универзитет у Бањој Луци, Академија умјетности

Наслов мастер рада: Поплочани рај

Резиме:

Master рад је настао као резултат вишегодишњег рада и истраживања, а основа је велика посвећеност и љубав према природи. Користим класичне сликарске и цртачке технике као начин изражавања, те су радови најчешће у техници уљаног сликарства на платну, акварелних бојица на папиру и графитне оловке. Предмет овог мастер рада су компликовани односи између људи и природе и кидање танких веза са природом које доводе до тога да људи постаје деструктиван елеменат. Кроз писани рад помињем развој људске цивилизације од самог почетка па све до данас и оно шта би људи могли у будућности постати. Преиспитујем улогу човјека у настанку Антропоцена, новог доба у историји нашег планета и кроз сопствену праксу и искуство у вртларству и узгоју биљака нудим потенцијална рјешења у борби за заштиту наше околине.

Кључне ријечи: Антропоцен, природа, човјек, загађење, биљке, деструкција

Научна област: Сликарство

Научно поље: Ликовна умјетност

Класификациона ознака: Хуманистичке науке, Н 311, Сликарство

Тип одабране лиценце Креативне заједнице: Ауторство (CCBY)

INFORMATION ABOUT THE MENTOR AND MASTER THESIS

Mentor: Borjana Mrđa Dragicevic, PhD, associate professor, University of Banja Luka, Academy of arts

Title of the master thesis: PAVED PARADISE

Summary:

Master thesis was created as a result of many years of work and research, and the basis is great dedication and love for nature. I use classical painting and drawing techniques as a way of expression, and the artworks are usually in the technique of oil painting on canvas, watercolor pencils on paper and graphite pencil. The subject of this master's thesis is the complicated relationship between humans and nature and the breaking of thin ties with nature that lead to humans becoming a destructive element. Through the written work, I mention the development of human civilization from the very beginning until today and what could people eventually become in the future. I'm reconsidering the role of human species in the emergence of the Anthropocene, a new era in the history of our planet, and through my own practice and experience in gardening and growing plants, I offer potential solutions in the fight for protection of our environment.

Keywords: Anthropocene, nature, human, pollution, plants, destruction

Scientific area: Painting

Scientific field: Fine art

Classification code: Humanities H 311 Painting

Type of selected Creative community license Type Selected: Authorship (CCBY)

Захвалница

Захваљујем се свом ментору проф. Борјани Мрђа Драгичевић на издвојеном времену, несебичним стручним савјетима и указаном повјерењу током израде овог мастер рада.

Хвала мојој породици, пријатељима, колегама и осталим професорима који су ме подржавали током мог досадашњег умјетничког усавршавања.

Садржај:

Увод.....	2
Развој човјека и однос са природом.....	3
Удаљавање од природе (како је човјек почео са присвајањем и култивацијом природе)	9
Деструкција природе, свјесна и несвјесна (начини негативних утицаја на природу).....	17
Могућности и модели повратка природи и борба за њену заштиту	63
Екологија у умјетности	71
Закључак	74
Литература:.....	75
Биографија аутора	78

Увод

У овом раду говорићу о појави човјека и његовом односу према природи. Кроз свој раст и развој људска цивилизација је доживјела велике успоне и падове. Царства су настајала и нестајала, а с њима и многе цивилизације, док је људска врста опстала и постала доминантна на планети Земљи. Међутим, човјек се све више удаљава од природе константно угрожавајући своје природно станиште, лични опстанак и хармоничан суживот са осталим бићима на планети. Пажњу ћу посветити преиспитивању процеса култивације природе од стране човјека у прошлости и осврнућу се на однос између човјека и природе од његових првих цивилизацијских трансформација до данас. Велику пажњу ћу посветити тренутним дешавањима, тј. природним и еколошким катастрофама у чијој појави велику улогу има људски фактор. Писаћу о настанку екологије и њеном представљању кроз умјетност, а исто тако ћу се посветити опису и појашњењима личне умјетничке праксе.

Развој човјека и однос са природом

Планета Земља је за сада једина планета у Сунчевом систему способна да подржи живот. Из свемира гледана плава је, зелена, мирна и спокојна, али тај мир је само привидан. Кад се приближимо, видимо колико је у ствари хаотична и у покрету, видимо да врви од активности и живота. Милијарде врста различитих живих организама чине један савршено избалансиран затворени екосистем који чува сама планета геолошким процесима који се одвијају дубоко испод њене површине. Прије много вијекова једна врста успоставила је своју доминацију. Човјек, живо биће које је присутно на скоро свим дијеловима Земље, достигао је невјероватан напредак за јако кратко вријеме. Напредовали смо на скоро свим научним пољима, а поготово на подручју медицине, биоинжињеринга, развоја технологије, архитектуре, а у скорије вријеме и на пољу вјештачке интелигенције. Због своје радозналости, сањарења и иновације постигли смо ствари које није постигла ниједна друга жива врста на нашој планети до сада. Отишли смо толико далеко за јако кратко вријеме да смо чак почели напуштати нашу планету у потрази за ресурсима, новим открићима, па чак и у потрази за новим облицима живота. Тако смо дошли до нашег најближег комшије Мјесеца, роверима и камерама смо се провозали Марсом, послали смо сонде до самих ивица Сунчевог система, па и даље. Развили смо телескопе који нам омогућавају да завиримо у далеке дијелове наше галаксије. Али, како то обично бива, све има своју цијену. Онолико колико смо напредовали, толико смо свјесно или несвјесно назадовали. Човјек је себе поставио на врх хранидбеног ланца и као апсолутног владара планете Земље. Да бисмо разумјели одређене ствари, морамо се вратити у прошлост, много прије технолошког напретка, индустријске револуције, па чак и прије открића точка и ватре, враћамо се на сами почетак постанка наше врсте. Иако је наша планета стара око четири милијарде година, људска врста се појавила релативно касно, постоји тек један трептај, то јест јако кратак период у поређењу са старошћу наше планете. У почетку се нисмо ни по чему истицали у односу на остале животињске врсте. Живјели смо у природи, хранили се из природе и она нам је пружала склониште. Могли бисмо рећи да смо живјели у Еденском врту. Иако смо живјели у врту, далеко од тога да смо имали све. Ово није био онај библијски врт, барем се нама сад тако чини, јер смо живјели на отвореном и нисмо били заштићени од опасности. Наши преци морали су да се изборе са суровом природом, а и сами са собом да би опстали. Није била ријетка појава да дође до сукоба између двије групе људских

бића, па чак и унутар једне врсте и заједнице. Опасност је вребала са свих страна, поред предатора, опасне су биле и повреде и преломи, а и болести које су данас ишчезле или смо за њих пронашли лијек. Живот у том периоду није био нимало лаган. У просјеку животни вијек једне јединке био је од око двадесет до тридесет година, што је у поређењу са данашњим животним вијеком човјека ништа. Без обзира на све опасности које су вребале са свих страна, људска врста се одржала на површини тако што су преживљавали најпаветнији, најокретнији и најјачи. Можемо рећи да су човјек и природа у нераскидивој вези. Та веза прожимала је многе сфере развоја људске цивилизације, али исто тако је утицала на физички и ментални развој човјека, његову генетику и понашање. Човјек има много рођака који постоје и дан данас, шимпанзе, гориле, орангутани и многи други примати, све су то бића са којима дијелимо заједничке претке.

„Као да није довољно што имамо мноштво нецивилизованих рођака, него смо некада имали и поприлично браће и сестара. Навикли смо да размишљамо о себи као о јединој људској врсти, зато што наша врста већ десет хиљада година заиста и јесте једина врста људских бића на планети. Свеједно, право значење појма људско биће јесте „животиња која припада биолошком роду *Хомо*“, и некада су поред хомо сапијенса постојале и многе друге врсте које су припадале овом роду.“¹

Ако ћемо гледати према до сада пронађеним фосилним остацима, људска бића су се појавила на територији данашње Африке прије неких два до два и по милиона година, а еволуирали су од једног рода човјеколиких мајмуна познатих под именом аустралопитеци (*Australopithecus*) у више људских врста. Не може се са сигурношћу рећи колико тачно, јер се вјерује да још увијек све нису откривене. Поред Африке наши су се преци проширили на многе територије данашње Европе и Азије јер није било природних препрека. Након заузимања тих огромних просторстава, а под утицајем различитих фактора долази до еволуције у различитим правцима.²

Клима Европе и Азије није иста као клима у Африци. Европа и Азија имају изражена годишња доба, самим тим и много хладнију зиму која је представљала велики изазов. Уколико је људска врста жељела себи осигурати опстанак, морала се адаптирати

¹ Јувал Ноа Харари, *Сапијенс. Кратка историја човечанства*, Лагуна Београд, 2019. година, 16.

² (парафразирано) Јувал Ноа Харари, *Сапијенс. Кратка историја човечанства*, Лагуна Београд, 2019. година

на нове услове. Само то адаптирање на нове услове живота јесте било пресудно за развој људске цивилизације, те тако настаје неколико људских врста.

„Људска бића у Европи и западној Азији развила су се у хомо неандерталензиса (*Homo neanderthalensis*), што значи човек из долине Неандертал, али га обично једноставно зовемо неандерталац. Здепастији и мишићавији од нас сапијенса, неандерталци су се добро прилагодили хладном поднебљу западне Евроазије у ледено доба. Источније области Азије настањивао је хомо еректус (*Homo erectus*) усправни човек, који је тамо успио да опстане готово два милиона година, што значи да је био најдуговечнија врста људског рода која је икад постојала.“³

Овај рекорд за сада, мора се признати, тешко ће оборити наша врста. Није извјесно ни да ли ће систем живота који смо до сада изградили опстати у сљедећих стотину или двије стотине година, а да не причамо о дужем временском периоду од тога, јер имамо тенденцију да сами себе уништавамо. Хомо сапијенс се развија на територији данашње Африке, а ову територију напушта прије неких седамдесетак хиљада година и потискује у изумирање до тада постојеће људске врсте, укључујући хомо еректусе и неандерталце. Један дио научника сматра да су неандерталци, хомо еректус и остале људске врсте изумрле због промјена које су се дешавале у природи. Треба напоменути да је ово отприлике био период леденог доба, па се вјерује да је могло доћи до несташице хране. Још један од узрока могу бити предатори, па чак и сам сапијенс. У ширим научним круговима популарна је теорија замјене, сапијенс је отјерао у изумирање еректусе и неандерталце. Како су живјели једни поред других на истој територији одређен временски период, вјерује се да су често долазили у међусобни контакт. До сада је актуелно било вјеровање да није долазило до укрштања сапијенса са осталим људским врстама, али најновија истраживања показују да је у малом проценту ипак долазило до тога. Рађена су истраживања у којима је узиман генетски материјал од одређене групе људи и поредили га са оно мало генетског материјала који су успјели извући из костију које су пронашли у пећинама. Тиме је доказано да мали проценат данашњих људи ипак води поријекло, тј. има мјешавину гена двије различите људске врсте. Дио научника се не слаже с овим, јер се ово може искористити као политичка бомба и сматрају да је најбоље не отворати Пандорину кутију.⁴

³ Јувал Ноа Харари, *Сапијенс. Кратка историја човечанства*, Лагуна, Београд, 2019. година, 17.

⁴ (парафразирано) Кристофер Рајан, *Цивилизовани до бола. Цена најрејка*, Лагуна, Београд, 2022. година

Ништа се са сигурношћу не може рећи о тадашњем животу, јер нема никаквих писаних трагова, а оне усмене смо одавно заборавили. Многе ствари могу се само нагађати. До сада се вјеровало да су људска бића присвојила ватру прије неких три стотине хиљада година, али су пронађени докази који показују да су људска бића највјероватније почела користити ватру у своју корист прије скоро милион година. Може се само нагађати како је тадашње окружење тј. сама природа, утицала на нас и како нас је обликовала у оно што данас јесмо.

„И није протицање времена кроз нашу врсту извајало само наше тело. Многи облици нашег понашања и многе наше склоности слика су древног света у коме су живели наши преци. Понашање понављано милионима пута између изласка и заласка сунца претвара се у урођене тежње и биолошко-физиолошка 'очекивања', како бисмо то могли назвати, те отуд није никакво чудо што нема људског бића које неће бити очарано игром пламичка ватре. Дословце сваки наш предак проводио је сваку ноћ опчињен истим тим умирујућим плесом.“⁵

Човјек је пуно старији од писане историје, јер писана историја човјека почиње прије отприлике тридесет хиљада година и траје до данас. Није баш сасвим јасно шта је то што је подстакло човјека да почне биљежити одређена дешавања из њиховог тадашњег живота. Међу првим писаним траговима који су остали иза раних људи јесу пећински цртежи. Као за многе ствари из тадашњег периода, може се само нагађати која је њихова улога била. Једни тврде да су служили само као украс, други опет кажу да су имали магијску или ритуалну улогу, најчешће везано за плодност или добру жетву и добар улов. Трећа тврдња је да су ови радови осликавали тадашњи живот. Вјероватно су све ове тврдње тачне. Било како било, они су доказ да је човјек тог времена био фасциниран природом и да је на њу гледао са страхопоштовањем. Развојем мозга и неуролошких веза човјек је открио нове зоне размишљања, наравно као и код животиња, комуникација је била око хране или надлазеће опасности, али код људи се јавило нешто до тада ново, способност да причају и описују појмове и силе које нису видљиве. Тако су настали први митови и божанства. Многе природне појаве приписивао је нечему већем од њих самих, може се рећи да је и природа сама одговорна за настанак првих религија. Управо је природа та која је у човјеку будила машту и подстакла га на размишљање. Вјероватно је та очараност природом или страх од исте навела човјека да

⁵ Кристофер Рајан, *Цивилизовани до бола. Цена напретка, Лагуна*, Београд, 2022. година, 35.

забиљежи на зидовима пећине оно што види својим очима. Међу многобројним радовима, најпознатији су пећински цртежи у Алтамири, а најчешћи мотиви који су приказивани на тим првим цртежима јесу управо сцене из природе или сцене из лова. Иако су ти цртежи примитивни, јасно разликујемо врсте животиња које су тада лутале Африком и Евроазијом, велике сабљозубе мачке, бизоне, мамуте итд. Сачувани су захваљујући томе што је први човјек користио материјале из природе за стварање истих. Прво станиште људске врсте била је шума. Пружала му је склониште од временских неприлика, извор хране и заштиту од предатора. На самом почетку јединке људске врсте ријетко кад су силазиле са дрвећа. Осим што нису имали потребу за тим, јер је у крошњама било довољно хране, у једну руку нису смјели сићи, растиње је било густо и мрачно, а у њему су се криле многе опасности. У том периоду, крошња је била много сигурнија, али како су се шуме почеле повлачити и уступати мјесто саванама, људска бића су почела да силазе са дрвећа и прелазе све веће удаљености. Оно што се тад дешава јесте јако битна промјена за нас данас. Човјек се усправља и почиње све више времена проводити ходајући на двије ноге. Ход на двије ноге имао је своје предности. Човјек је био виши, имао бољи преглед саване, а исто тако предњим удовима могао је давати сигнале, а био је спремнији да њима уграби камен или штап за самоодбрану уколико се нађе у опасности.

Првом човјеку, а и његовим прецима природа је дом, главни извор хране, како физичке, тако и душевне. Самим тим, логично је да природа прожима скоро све сфере људског развоја и живота од прошлости па до данас. Милионима година генерације су гледале зеленило које их је окруживало. Неких биљака и животиња су се бојали, неке нису изазивале посебну пажњу, док су друге изазивале дивљење. Кроз историју и сами видимо да је природа неисцрпна инспирација за скоро све гране умјетности, а поготово за ликовну умјетност. Бројна умјетничка дјела свједоче томе, од већ поменутих пећинских цртежа, преко мотива у египатској умјетности, периода импресионизма, постимпресионизма, па до данас. Небитно да ли красе слике, стубове или зидове, они су непобитан доказ о утицају на људску врсту. Зашто онда човјек жуди за одвајањем од природе? Шта тиме покушавамо постићи кад нам је пружила толико тога? Како можемо да се одвојимо од нечега што смо ми сами? Кратак одговор би био да не можемо. Колико год поједини људи покушавали. Природа смо ми сами, исто колико и свако дрво и сваки камен и свака животиња која Земљом хода. Направивши своје прве кораке на двије ноге, човјек је себи несвјесно поставио пут на којем је остварио многе невјероватне ствари.

Освојили смо скоро сваки кутак на планети, а тежимо ка томе да једног дана освојимо планетарне сусједице поред нас, па и читав Сунчев систем. До данашњег дана човјек је оставио велики траг не само на овој планети, него и на нашем најближем природном сателиту Мјесецу, гдје је направио и прве кораке, али човјек не би био човјек да не тежи нечему даљем. У скоријој будућности човјек жели да пусти своје коријене на другим планетама, жели да их покори и тераформише. Ако успијемо постаћемо прва мултипланетарна врста, ако не у свемиру онда бар у Сунчевом систему. То је нешто што до сада није постала ниједна врста на планети.

Удаљавање од природе (како је човјек почео са присвајањем и култивацијом природе)

Не може се са сигурношћу рећи кад је човјек почео да се удаљава од природе, јер се то није десило одједном. Многи вјерују да је удаљавање од природе почело великим технолошким открићима и револуцијама, али постоји одређен број научника чије је мишљење је да се то десило много раније. Много прије машина. Десило се оног момента кад је човјек престао да гледа на природу са страхопоштовањем и кад је помислио да може да је укроти и искористи. Опет се враћамо у прошлост. У почетку човјек је сакупљао храну на коју је наилазио и јео је у ходу, што значи да су људи у почетку били ловци и сакупљачи. Увелико је значило и мјесто на којем је први човјек живио. Кад би тај извор хране пресушио, он би ишао даље. Већина заједница тада је свакодневно прелазила одређене удаљености у потрази за храном, исто као што то данас раде наши далеки рођаци, гориле, шимпанзе и остали примати. Исхрана се састојала од зелених биљака, воћа и онога што су људи успјели да улове. То су најчешће биле мале животиње чије се месо јело сирово. Људи су тада живјели у заједницама које су бројале мање од стотињак јединки. Често се дешавало да на једном подручју имамо двије или више скупина људи. Та племена су најчешће била у контакту, а вјероватно нису били ријетки сукоби између двије скупине. Између различитих племена одвијала се трговина, али у виду тампе. Најчешће су се размјењивали ћилибар, шкољке и пигменти, некад су се размјењивали и припадници људске врсте, то је вјероватно било нешто слично данашњем браку. Нема доказа о размјени животних потрепштина. Као што сам већ напоменуо ход на двије ноге донио је одређене предности, међу којима је способност да се човјек боље брани од предатора и да развија одређене моторичке способности. Код данашњих примата, видимо одређено понашање за које се вјерује да је јако слично нашем, тј некадашњем човјеку. Орангутани, шимпанзе и гориле служе се алаткама које сами праве и обрађују. Најчешће користе лишће и гранчице које дораде како би послужило сврси. Још је занимљивије то што они своје знање преносе на своје потомство. Тако се вјерује да се човјек, да би лакше дошао до хране, служио одређеним оруђем. Вјерује се да су међу првим оруђем и оружјем биле гранчице, штапови, камење, листови итд. Али има разлике у односу на наше далеке рођаке. Наше оруђе није стало на том нивоу, оно је постајало сложеније грађе и ефикасније у својој намјени. Поједино камење уколико се поломи на одређен начин може послужити као сјечиво, те тако настају

прва копља, стријеле и ножеви. Служили су за одбрану, лов, али и као оруђе за резање меса и плодова. Ватра је укроћена касније. У почетку се човјек плашио ватре, у њему је изазивала страх, али га је радозналост навела да јој се ипак приближи. Радозналост и оно што је иза ватре остало. Пожари се брзо шире, поготово ако је вегетација сува. Неки пожари се шире толиком брзином да им многе животиње не успију побјећи. Проучавајући згаришта људи су наилазили на жртве које нису успјеле да се извуку. Човјек је тад увидио да ватра са собом носи одређене предности. Иза пожара купио је печене животиње и орашасте плодове на које је у згаришту наилазио, то је трошило много мање енергије него лов или претраживање густог растиња у потрази за плодовима. Грмље је крило и многе опасности, а од ватре је бјежало све што је могло побјећи укључујући и предаторе. Управо је то довело до промјена у људском развоју. Научници вјерују да је управо ватра та која је човјеку пружила нове могућности. Храна која није била јестива у сировом стању сада постаје јестива. Ватра убија паразите, а и храна постаје лакша за сажвакати и сварити. Ватра је постала моћно оружје, али и оруђе са много намјена. С њом су иначе спаљиване читаве шуме и саване без икакве контроле. Много ватре никако није ваљало, али ако је у контролисаним условима, онда је била одлично средство да се преузме контрола над растињем. Управо тим спаљивањем човјек је видио да може имати контролу над густином шуме, а и њеним ширењем, али и животињама из свог окружења, поготово животињама које су ловили за храну. Ако спали шуму, прво што ће се појавити након пожара јесте трава, згариште ће постати ливада, а трава привлачи биљоједе. Самим тим човјек је већ тад видио да ово може окренути у своју корист.⁶ „Припитомљавањем“ ватре, човјек је постао моћнији од остатка живих бића. Оно што је за друге организме била пропаст и деструкција, за човјека је постала средство којим ће завладати свијетом. Ватра је тада пружала велике могућности. Осим тога што је служила за лов и обраду хране, ватром се могао угријати за вријеме хладних дана и ноћи, тако да је успио побиједити хладноћу, али исто тако могао је отјерати предаторе, те тако односи побједу на још једном пољу. Људске заједнице постају све више статичне и почињу се ширити, поготово онда када је човјек схватио да не мора чекати удар грома да запали неко дрво како би могао узети жар за ватру, него да ватру може произвести и одржати сам. Открио је да неко камење лако варнички, те га је

⁶ (парафразирано) Јувал Ноа Харари, *Сапијенс. Кратка историја човечанства*, Лагуна, Београд, 2019. година

користио за потпаљивање ватре. Касније је схватио да може ватру упалити и са два комада дрвета, само му је требало вријеме и доста трења.

У овом периоду долази до пораста популације под заштитом саме ватре, јер су многи људи у ватри видјели сигурност. Термички обрађена храна, као што је већ наведено, лакше се жвакала и постала је лакше сварива, самим тим човјек је мање времена проводио једући. Термичком обрадом су се убијали паразити, те је храна постајала здравија за јело, мање су опасности од тровања. Све ово изазвало је одређене генетске и физичке промјене на човјеку. Пошто се храна лакше жвакала, долази до смањења зуба, чак и до скраћивања цријева код човјека. Долази до великих промјена у мозгу, мозак постаје већи, са више неуролошких веза. Може се рећи да је припитомљавањем ватре човјек сам себе гурнуо у бржу еволуцију. Поред ватре човјек је почео припитомљавати животиње. Не зна се да ли се ово десило намјерно или случајно. Један од најранијих примјера припитомљавања или укроћивања животиња јесте човјеков најбољи пријатељ – пас.

„Пас је прва животиња коју је хомо сапијенс припитомио, и то се догодило пре пољопривредне револуције. Мишљења стручњака разилазе се око тога када се то тачно догодило, али имамо неоспорне доказе да су припитомљени пси живели уз људе пре петнаестак хиљада година. Могуће је да су се људима придружили још хиљадама година раније.“⁷ Што значи да би веза између човјека и пса могла бити стара преко двадесет хиљада година.

Пас је настао од тадашњег дивљег вука, предатора чије потомство и дан данас утјерује језу и страх у кости и којег се и данашњи човјек боји. Оно што се вјероватно десило је да је негдје налетео на младунчад, па их је узео некој неопрезној вучици или је нашао младунце вучице коју је усмртио, а који су још увијек били нејаки да би се старали сами о себи. Према фосилним остацима зна се да су људи били брижни према свом потомству и старима, а и онима који су претрпјели одређене повреде због којих су дословно остали инвалиди. Вјероватно се исто тако човјек сажалио на пронађене младунце па их је узео под своју заштиту. Животиње, од малена навикнуте на присуство човјека постале су његов одани пратилац. Зашто и не би? Имале су склониште и храну. У човјеку су вјероватно видјеле или пријатеља или господара. Шта год било у питању,

⁷ Јувал Ноа Харари, *Сапијенс. Кратка историја човечанства*, Лагуна, Београд, 2019. година, 69.

било је довољно да остану уз човјека. Те је тако свака сљедећа генерација коју су доносили на свијет била све приврженија човјеку.

Пси су првобитно показали одређен ниво интелигенције, а показали су се и као корисни у лову. Они су еволуирали паралелно са људима те тако боље разумију људске емоције и потребе. Ако су се користили у лову, истјеривали би плијен из густог растиња, самим тим су олакшавали човјеку посао. Чували су насеља од предатора и непријатељских племена. Веза између човјека и пса била је обострана.⁸

„Истовремено и пси су научили како да манипулишу људима у складу са сопственим потребама. Петнаест хиљада година дуга веза уродила је много дубљим разумевањем између људи и паса него између људи и ма које друге животиње. Чак су понекад пси ритуално сахрањивани исто као и људи.“⁹

Поред вукова, много је примјера који се могу навести везано за припитомљавање животиња. Све животиње које називамо домаћим животињама и које данас узгајамо за храну, све оне су припитомљене некада давно, али све је припитомљено из неке користи. У тим првим заједницама, животиње нису равноправне са својим господарима, али су припаднице друштва. Можда то није био првобитни циљ, можда је једноставно човјек само отхрањивао младунце који су остали без мајки током лова. Било како било, то је довело до овога данас да узгајамо неке животиње за месо, неке за јаја, а неке за млијеко, крзно и кожу. Генерално то су биле животињске врсте које су тад биле извор хране. Ово је увелико олакшало живот човјеку. Те животиње, исто као већ поменути вукови, су показале приврженост човјеку у току и након одрастања. Ово се може рећи само за одређене врсте животиња, јер је у некима јединкама та дивља страна била толико снажна да је чак ни утицај човјека није могао поништити. Тачније човјек није успио да је у њима контролише. Припитомљавање је човјеку одговарало, јер је постало лакше да сам узгаја и чува животиње које су му извор хране, него да прелази огромне удаљености у потрази за ловином. Без обзира да ли је то човјек циљано урадио или не, сад је имао у свом насељу и извор хране и чуваре насеља који су били први који би дали до знања кад им прилази нека дивља звијер или непријатељ. Није више било неопходно да прелази велике удаљености са смјеном годишњих доба и периодима сазријевања воћа. Слична ствар десила се и са биљкама, вјероватно паралелно са дешавањима са животињама. Поред

⁸ (парафразирано) Јувал Ноа Харари, *Сапијенс. Кратка историја човечанства*, Лагуна, Београд, 2019. година

⁹ Јувал Ноа Харари, *Сапијенс. Кратка историја човечанства*, Лагуна, Београд, 2019. година, 70.

лова и узгоја животиња. човјек је и даље сакупљао плодове из шуме. Може се рећи да му је и шума и даље била један од битних извора хране. Најчешће је сакупљао воће, орашасте плодове, пекао их или их је конзумирао у сировом стању. Није јасно ко је био геније који је започео са пољопривредом, али једно је сигурно, тад човјек од ловца сакупљача постаје пољопривредник.

Пољопривредна револуција десила се много касније у односу на припитомљавање животиња. Вјерује се да је пољопривредна револуција почела прије неких десетак хиљада година. Тај период од настанка пољопривреде уједно се зове и талас великог припитомљавања.¹⁰

Пошто нема никаквих записа о томе како је човјек почео са припитомљавањем биљака, можемо само нагађати. Вјероватно се десило да му је негдје испала шака сјеменки или их је просула нека животиња, а из њих су касније никле биљке које су дале плод. То је вјероватно заголицило машту тадашњег човјека. Хтио је да види да ли све биљке тако могу да се контролисано узгајају, па је почео експериментисати.

Вјерује се да од биљака које је прво почео узгајати, да су јестиве траве биле те које су отвориле врата нечему новом. Зрневље је вјероватно сакупљао са њих још прије сто хиљада година. Ово експериментисање изродило је оно што данас препознајемо као пољопривреду. Ово је још више олакшало живот човјеку, више није било потребе за свакодневне одласке у сакупљања плодова по шуми и излагања опасностима, али са друге стране је донијело нове проблеме, човјек је постао подложнији заразним болестима јер су биљке око којих је свакодневно радио привлачио разне врсте глодара и штеточина.¹¹

„Прелаз ка пољопривреди започео је између девет и по и осам и по хиљада година пре нове ере у брдовитим пределима на југоистоку Турске, у западном Ирану и на Леванту. Почео је споро и у једном ограниченом географском подручју. Пшеница и козе одомаћени су око девет хиљада година пре нове ере; грашак и сочиво око осам хиљада година пре нове ере; маслине око пет хиљада година пре нове ере; коњ око четири хиљаде година пре нове ере; лоза око три и по хиљаде година пре нове ере. Неке животње и

¹⁰ (парафразирано) Јувал Ноа Харари, *Сапијенс. Кратка историја човечанства*, Лагуна, Београд, 2019. година

¹¹ (парафразирано) Јувал Ноа Харари, *Сапијенс. Кратка историја човечанства*, Лагуна, Београд, 2019. година

биљке као што су камиле и индијски орах, припитомљени су и касније, али око три и по хиљаде година пре нове ере главни талас припитомљавања био је већ завршен.“¹²

Данас се вјерује да је 90% биљних и животињских врста које се користе за исхрану припитомљено тад у том периоду. Од тада па до данас није припитомљена ниједна значајна биљна и животињска врста. Битно је напоменути да је припитомљавање кренуло не само на овом локалитету него и на другим крајевима свијета и да се развијало паралелно с овим, те тако у Јужној Америци бивају припитомљени кукуруз и кромпир, у Сјеверној Америци бундеве, а на подручју источне Азије рижа.¹³

Људско друштво након овог открића у потпуности постаје статично, а насеља се настављају ширити и расти. Откриће да се биљке могу пресађивати и уз мало бриге дати плодове донијело је своје предности. Исто тако дошло је до запажања да биљке расту снажније на мјестима гдје су се задржавале домаће животиње, те је тако дошло до открића ђубрива животињског поријекла. Ђубриво је тим истим биљкама омогућавало бржи и интензивнији раст и боље плодношеће. Култивацијом различитих биљних и животињских врста, поправљањем услова у каквима расту и развијају се, прихраном и редовним залијевањем, селективнијом исхраном, човјек је несвјесно почео вршити измјене на тим биљним и животињским врстама. Наравно селектовањем биљака које више плоносе, дају боље и крупније плодове, размножавајући њих и укрштајући их, почео је добијати бољи принос.

Међутим, до данас највеће промјене претрпјеле су украсне биљке. Због тога их тако називамо. Човјек је сакупљао биљке са необичним особинама и даље их је укрштао како би добио још необичније биљке и како би их могао што боље продати.

1. „Кана (Canna 'Durban')“, 30x40cm,
дрвене бојице на папиру, 2020. година

¹² Јувал Ноа Харари, *Сапијенс. Кратка историја човечанства*, Лагуна, Београд, 2019 година, 112.

¹³ (парафразирано) Јувал Ноа Харари, *Сапијенс. Кратка историја човечанства*, Лагуна, Београд, 2019. година

Иста ствар се дешава и са животињама, оне које су на примјер давале више млијека, селектоване су и у кориштене су за даље размножавање и настанак сљедећих генерација. Од тих животиња су опет селектоване оне које дају више млијека да дају сљедећу генерацију и тако даље. Свјесно или несвјесно, овим је човјек почео вршити измјене на животињским врстама, јер како је популација расла, ове животиње биле су траженије за узгој. Ако се нешто понови милион пута у оквиру једне врсте, то касније постане особина те врсте. На примјер овце, човјек их је користио више за производњу вуне него за месо и млијеко. Селектовао је и узгајао оне јединке које су имале гушћу и јачу вуну и тако из генерације у генерацију све до данас. Зато су данашње овце постале зависне од шишања минимум једном годишње. Уколико им се не скраћује вуна, она постане превише тешка за њих, отежано им је ходање и храњење те су такве јединке осуђене на смрт. Небитно која је врста животиње у питању, ако су јединке имале жељене особине, остављане су. Човјек је уствари даљим узгојем преносио поједине особине на потомство, те су тако те особине постале главна одлика тих животиња. Поред хране, човјек од давнина зна да многе биљке са собом носе одређена медицинска својства. Ово можемо закључити по остацима нађеним у археолошким налазиштима, али исто тако можемо знати и по племенима која можемо наћи на многим изолованим шумовитим мјестима, међу којима је и Амазонија. Они најбоље познају тајне шуме и њена љековита својства, која смо ми заборавили. За нас је то у већини случајева постало нешто страно. Оно што се са сигурношћу може рећи јесте да је човјек у овом периоду живио боље, а хранио се лошије у односу на његове претходнике. Код ловаца сакупљача исхрана је свакодневно била разноврснија, самим тим тијело је било јаче, и били су физички спремнији, јер су стално били у покрету. Мозак је био већи, јер су меморисали много више ствари и ослањали су се на сопствено знање како би преживјели. Пошто су стално били у покрету, мање су шансе биле од избијања болести. Људи су након припитомљавања животиња постали подложнији заразама, јер су их често добијали од домаћих животиња и глодара који су те исте животиње пратили. Овдје се јављао још један ризик, ако дође до појаве болести код животиња или биљака, или неких природних катастрофа због којих нема приноса, човјек испашта и гладује. Ловци сакупљачи нису имали тај проблем, они су се једноставно у таквим случајевима селили на друга мјеста.

Поред живог свијета, човјек је открио да му од користи може бити и онај неживи, тј. неоргански свијет. У потрази за каменом који ће користити за сјечива или као кремен

открио је и руде метала. Захваљујући овоме, праисторија се може подијелити у три дијела, у зависности од чега су израђени пронађени остаци алата и накита.

Праисторија се састоји из три доминантне епохе. Прва епоха је позната под називом камено доба и оно је почело прије око 2,6 милиона година и траје до неких 4500/2000. п.н.е. Назив је добило по томе што се у овом периоду као оруђе и оружје највише користио обрађени камен. Након открића метала и увођења истих у свакодневну употребу у виду оружја и оруђа, људско друштво је ушло у ново доба познато под називом бронзано доба. Које је трајало од 2200 до отприлике 700. п.н.е. Период када је дошло до открића гвожђа, назива се гвоздено доба и оно чини трећу епоху људске историје која траје од 1000 до 100/0. п.н.е. Може се слободно рећи да оно траје и данас, јер је гвожђе и даље у широкој употреби. Вјероватно је откривено на неком од грчких острва које је богато рудама. Ова три периода су се преклапала у појединим подручјима у одређено вријеме. Прво су пронађени бакар и злато, јер су се налазили на површини земље, у ријекама итд. У исто вријеме престаје трговина робе трампом, а почиње да циркулише злато, односно новац. Претпоставља се да је топљење метала откривено сасвим случајно. Човјек је познат по својој радозналости и жељи за експериментисањем, а како нема тачних записа из тог периода, можемо само нагађати шта се за стварно десило. Бакар је мекан метал, човјек је експериментисањем, то јест мијешањем са другим металима, дошао до легуре по имену бронза. Једна ствар се може закључити из свега овога, а то је да се људско друштво из друштва ловаца сакупљача трансформише у друштво великих потрошача, који искориштавају немилице природне ресурсе не размишљајући о осталим живим бићима која зависе од њих.

Деструкција природе, свјесна и несвјесна (начини негативних утицаја на природу)

Постојање људске врсте без икакве сумње оставило је дубок траг на планети. Постигла је невјероватан напредак, а иза себе је оставила бројне споменике стотинама и хиљадама година старе. Човјек је ушао у период геолошке историје који се зове антропоцен. Овај период назван је по човјеку управо зато што он врши велики утицај на скоро све токове који се одвијају на планети, а започео је педесетих година прошлог вијека када је човјек почео користити нуклеарно оружје и када је убрзао индустријализацију. Ово је за посљедицу имало велике промјене на глобалном нивоу и загађење читаве планете. Оно што је интересантно за људску врсту јесте да како дуже постоји на планети, то је агресивнија и незаситија. Та агресија вјероватно долази због тога што је људска врста у поређењу са осталим организмима еволуирала нагло. Остала жива бића еволуирала су постепено, а људска врста је дословно направила брзи скок напријед. Можда је управо то оно што је чини таквом каква јесте. Покорила је читаву планету, на врху је хранидбеног ланца. Прогласила се господаром свега, можда зато што јој је врх дуго био на дохват руке. Права истина је мало другачија. Људска врста господари само док природа не побјесни и не покаже зубе, док се не нађе на путу неке природне катастрофе. Ма колико вјеровали у то, људска врста не господари свиме само зато што зна да дигне ствари у ваздух, што маше оружјем као мало дијете играчком и што све више машине обављају њене прљаве послове. Да људска врста господари, не би се бојали предатора у дивљини чак и са тим истим оружјем, предатори би се бојали ње и не би се склањали пред ударима воде, ватре или вјетра. Услјед ерупције вулкана људска врста се склања пред налетом лаве и облака пепела. Велика грешка данашњег човјека јесте што живи у свијету за који мисли да функционише по правилима која је сам одредио и да је природа под његовом контролом. Човјек вјерује да безброј пута изговорена лаж постаје истина. Колико год раздвајали природу на једну страну и себе на другу, он није изнад природе, био је и остао њен дио, ма колико се трудио да наруши све везе с њом. Оно што је још карактеристично за људску врсту јесте да у себи поред радозналости има константну жељу за авантуром, али и велику жељу да покори и да осваја. Кад су освојене територије које су дјеловале неосвојиво, човјек је онда ријешио да покори домородачко становништво, па и локалну флору и фауну. Ту жељу вјероватно носи у себи од давнина, јер гдје год се сапијенс појавио, домородачко становништво, флора и фауна је испаштала

или нестајала. Жељу за надмоћи вјероватно развија још од оног прачовјека који је први држао запаљену грану у руци без имало страха. Постоји велика вјероватноћа да је његова моћ управо у могућности покоравња онога чега су се сви бојали. Осјећао се надмоћним у односу на све око њега, вјероватно се осјећао као неко узвишено биће, као Бог, држећи у руци ту очаравајућу, а опет смртоносну природну појаву. Како има ту радозналу потребу у себи, тако има још нешто што изгледа некако природно иде уз људско друштво данас, а то је аутодеструктивност и деструктивност према природи. Кроз историју, људска врста и деструкција иду руку под руку, као да плешу танго скупа. Почевши од првих друштвених заједница, преко свих сукоба кроз историју до данас. Направљен је читав арсенал, једна велика гомила различитих облика оружја који уништавају душу, тијело, здравље и све остало око нас. Како је растао број становника на Земљи, тако је природа све више испаштала. Ширење насељених мјеста, обрадивих површина, све то довело је до потискивања природних станишта. Човјек је ријешио да створи свој свијет, да га преобликује, онај првобитни му изгледа није био добар. Џунгле пуне дрвећа, замијењене су џунглама од челика, стакла и бетона. Прије је живио у крошњама дрвећа, а сад живи у бетонским кутијама једни другима изнад главе. Лјуди су се затворили у кавезе, као животиње у зоолошком врту. Живимо међу четири зида, радимо у загушљивим просторијама. Покушавамо да учинимо све како бисмо сами себи доказали да нам је челик, бетон и стакло природније и ближе од зеленила. Да ствар буде гора, овај начин живота данас постаје све привлачнији многим младим људима. Градови се шире великом брзином, а с њима и загађење. Руралне средине остају пуне, а самим тим и производња хране испашта. Тужно је колико смо тога постигли, а и даље нисмо схватили да ћемо се природи морати вратити. Шта год радили везе са природом су нераскидиве. Покушавамо их покидати још од давне прошлости, тада можда несвјесно, али данас сигурно свјесно. Зашто смо такви? Шта је то што се у нама окренуло против сопствене природе? Зашто вјерујемо да можемо направити природу бољом? Да ли су нам гени такви? Нажалост на ова питања нисам сигуран да ли ће се моћи наћи прави одговор. Не вјерујем да их ико може са сигурношћу наћи. Моја увјерења не темељим на поништавању вриједности свега што је човјек створио. Услови живота су се побољшали драстично у односу на услове у којима су први људи живјели. Дотакли смо Мјесец, сутра ћемо Марс, прекосутра надам се и други крај наше галаксије. Проналазимо лијекове за многе, до сад неизљечиве болести, болести које су нам пустошиле градове у прошлости. Развијамо се и уздижемо у вртоглаве висине као цивилизација, али у исто вријеме доносимо поједине одлуке које се граниче са здравим разумом.

„Стрепим због оних који ће бити сведоци наредних деведесет година ако будемо наставили да живимо као што живимо сада“¹⁴

У задњих неколико стотина година, људска врста је нанијела много штете планети, а и самој себи. Много више него користи. Гдје год се човјек појавио, више ништа није било исто. Велики је број примјера гдје се појавила људска врста и опустошила природна станишта. Ако погледамо кроз историју, скоро ниједан дио наше планете није био поштеђен тога. Ово деструктивно дјеловање се убрзало средином двадесетог вијека када је дошло до повећања потрошње природних ресурса и великих загађења природе.

„Погубне размере катастрофе које сада предвиђа главна струја екологије непосредна су последица нашег садашњег поступања према нашој планети. После рата, од средине двадесетог века, наша врста је зашла у такозвано велико убрзање.“¹⁵

Дејвид Атенборо у својој књизи каже:

„Најновија научна сазнања говоре нам да је живи свет на путу ка тачки без повратка у којој ће претрпети слом. Пропаст је заправо већ отпочела и предвиђа се да ће се само још убрзавати, тако да ће размере последица расти и њихов утицај се гомилати. Све на што смо се ослањали, све што нам је природна средина на нашој планети одувек пружала бесплатно могло би да постане непоуздано или да нас сасвим изда.“¹⁶

Данас имамо много серија и филмова и написане су многе књиге које приказују свака своју верзију будућности људске цивилизације. У некима се радња дешава у ближој, у некима у даљој будућности. Неке приказују савршено уређен свијет, док су друге много мрачније. Било како било, иако је то класификовано као научна фантастика, једна ствар је иста. Људско понашање се не мијења чак ни у тим романима, серијама и филмовима. Колико год да напредујемо, толико за собом вучемо хаос. Дobar примјер

¹⁴ Дејвид Атенборо, *Живот на нашој планети, моје сведочење и визија будућности*, Лагуна, Београд, 2020. година, 99.

¹⁵ Дејвид Атенборо, *Живот на нашој планети, моје сведочење и визија будућности*, Лагуна, Београд, 2020. година, 100.

¹⁶ Дејвид Атенборо, *Живот на нашој планети, моје сведочење и визија будућности*, Лагуна, Београд, 2020. година, 99.

онога што нас можда чека у ближој будућности јесте приказала серија Пространство (The Expanse) из 2015. године, а рађена је по истоименом серијалу књига које су написали Тај Френк (Ty Franck) и Даниел Абрахам (Daniel Abraham) познатији под псеудонимом Џејмс С. А. Кори (James. S. A Cory). Наравно, како свака серија приказује много тога фиктивног, те тако и ова. Није могуће направити потпуно тачну временску прогнозу за наредна три дана, а камоли предвидјети неколико стотина година будућности. Када узимамо ову серију као примјер треба напоменути да се не мисли на ванземаљску хибридную технологију која се у серији помиње, већ о стању у којем је приказана људска цивилизација у тој серији. Некада треба гледати шире од научне фантастике да би се видјеле скривене поруке. Технологија је напредовала, медицина исто, вјештачка интелигенција се развила, путовање кроз свемир постало је нормалност, колонизовали смо Мјесец (који у серији називају Луна), Марс, Цереру, чак и неке галилејанске мјесеце. Марс је постао слободна република. Али насупротив томе имамо планету Земљу која је опустошена и уништена. Океани и ваздух су загађени, многи градови су поплавлјени, имамо групу богатих и много сиромашних, много криминала, овога нису поштеђене ни поједине свемирске станице. По свему судећи, ка таквој будућности корачамо крупним кораком.

Природа је фасцинантна, као и све што је она створила. Често опчињава својом способношћу креације и деструкције. Ништа што је човјек створио не може се поредити са оним што природа створи. Толики труд и невјероватна достигнућа која су људи као друштво постигли, а у поређењу са способностима природе, ни површина загребана није, вјероватно никада и неће бити. Наравно, треба признати да је у начинима бесмислене деструкције човјек поприлично маштовит и чини ми се као да ту предњачи. Оно што је много утицало на моју умјетничку праксу, па и на мене самога, јесте вјероватно то што сам од малих ногу одрастао у природи. У дјетињству сам љета проводио код баке и дједа на селу, а и сада живим изван града. Слободно вријеме проводим у свом врту. Бака и дјед, али и моји родитељи су ме много тога научили како о самој природи, тако и о појединим природним процесима. Моји родитељи и сви наши преци много кољена уназад одрасли су са погледом на Грмеч. Планину која се налази у сјеверозападном дијелу Босне и Херцеговине. Често смо путовали у те крајеве, а они су ме изнова одушевљавали својом љепотом. Фасциниран сам биљкама од малена, те се тако још у раном узрасту окрећем ка њиховом узгоју. То ме је пратило кроз читаво одрастање, све до данас. Занимљиво је пратити процес раста и развоја биљака од сјеменки па све до одраслих примјерака,

неважно је да ли су упитању једногодишње биљке, трајнице или висока стабала. На другој години студија одлучујем да своју умјетничку праксу оријентишем управо у том правцу, те да повежем двије ствари које јако волим у једно. Радови којима се бавим најчешће у медију сликарства и цртежа већином приказују однос човјека и природе, најчешће оне негативне утицаје. Треба напоменути да је мој сликарски процес још увијек у развоју и да ће се он још више гранати. Тренутно је подијељен у цјелине које приказују право стање у каквом се налази наша животна средина. Одабрао сам сликарство као вид изражавања зато што је оно мени најлакши начин да посматрачу покажем оно што желим, јер ће посматрач најбоље разумјети поруку коју му шаљем, уколико су радови урађени у медију који је мени најбоље познат. Сликарство је само по себи древна вјештина изражавања, једна од најстаријих грана умјетности која прати човјека од праисторије све до данас. Кроз историју је служило као вид комуникације, било је дио вјерских обреда, приказивало је мотиве који чине како стварни свијет и свакодневни живот, тако и приказ онога што је било видљиво само умјетнику, неки његов унутрашњи свијет. Сликарство је било и остало „алат“ којим су умјетници указивали на проблеме и који су се јављали у том времену у људском друштву.

По свему судећи ни године које долазе неће се много разликовати од претходних година ако говоримо о поремећају климе, пожарима и тако даље. Свијет се дословно распада, чини се као да нема дана без извјештаја о некој природној катастрофи, великој материјалној штети и жртвама. Како ове, тако и претходних година имамо непрестано природне катастрофе које бјесне по читавој планети једна за другом. На почетку године на једном крају планете буду рекордно ниске температуре, док други крај гори у пламену. На сјеверној хемисфери прољеће је било свјежије и влажније него што је уобичајно. Изузетак нису ни наши крајеви. Подручје Балкана било је под утицајем хладнијег ваздуха све до средине шестог мјесеца. Било је мало сунчаних дана, а касни мразеви су у појединим мјестима опустошили воћњаке. Ни љето није донијело много добрих ствари. На почетку љета имали смо ниже температуре од просјека, много падавина, а мало сунчаних дана, а друга половина љета донијела је несносне врућине које су довеле до спаљивања лишћа на појединим биљкама, а те врућине су биле праћене разорним олујама. Балкан је у посљедњих неколико година постао црна рупа Европе. Међу најзагађенијим мјестима је на континенту. Загађен ваздух, нелегално одлагање отпада, непланска сјеча шуме, загађене ријеке, све су то проблеми са којима се тренутно сусрећемо. То доприноси промјени климе и природним катастрофама због којих

испаштамо сви. Занимљиво је како волимо гледати на подручје на коме живимо као неки свијет унутар свијета само зато што смо поштеђени бијеса саме природе, али се чини да се то постепено мијења. Ево на примјер, задњих неколико деценија људи су заборавили да је Балкан трусно подручје, иако смо имали потрес у Бањој Луци 1969. године. Нисмо ни размишљали о томе док нас потрес у Петрињи није подсетио. Често заборављамо да смо дио много већег свијета. Покренута је ланчана реакција која се, како вријеме буде одмицало, неће моћи зауставити, а њени ефекти су видљиви на нашој околини подједнако као и на нама самима. Ако желите видјети доказе о промјени климе, довољно је погледати које биљке опстају преко зиме у нашим крајевима. Смокве, палме, многе украсне биљке и поједине врсте воћа које се прије двадесетак година нису могле узгајати код нас ни у приватним вртovima сада опстају преко зиме без проблема. Ако и јесу, биле су у саксијама које су се уносиле у затворен простор када захлади или их је зима убијала, уколико су остајале вани. Данас се могу узгајати на свим отвореним просторима, како у вртovima, тако и на јавним површинама. Добар примјер тога су палме које су прије неколико година посађене у Београду, на Калемегдану. Преко зиме их замотавају, мада су најчешће одрасли примјерци ове врсте довољно отпорни да поднесу температуре од -15°C до -17°C без икаквих проблема. Имамо их све више и у Бањој Луци, највише у приватним вртovima. У мом врту већ годинама презимљавају без икакве заштите. Овој појави је поред поремећаја климе допринио и сам човјек, дословно стварањем хибрида биљних врста које су отпорније на зиму. Слике под називима „Тропска зимска ноћ“ и „Палма под снијегом“ приказују сличан мотив. Палме нису биљке које су карактеристичне за наше подручје иако су ове врсте отпорније на хладноћу од већине врста. На слици је зимски мотив који је постао ријеткост у нашим низијама. Како је дошло до промјене климе и све топлијих зима, тако смо почели узгајати биљке које раније нисмо могли. Палме су симбол љета, годишњих одмора, врућине и мора, па их је необично видјети у овим климатским условима, прекривене снијегом. Управо због тога сам се и одлучио баш њих да насликам, на овај начин, јер у задњих неколико година немамо много сњежног покривача. Слике у ствари свједоче да имамо зиме без зиме, те да су се периоди годишњих доба промијенили по свом трајању и интензитету.

2. „Палма под снијегом“, 80 x 50 cm, уље на платну, 2023. година

3. „Тропска зимска ноћ“, 80 x 60 cm, уље на платну, 2023. године

Нешто што ми видимо свакодневно, а посвећујемо му најмање пажње, је заправо један од најозбиљнијих проблема са којима се тренутно сусрећемо. Оно што се прво примијети кад крочимо вани јесте смеће које иза себе остављамо. Небитно да ли су то опушци цигарета, пластични чепови, папирњи бомбона, флашице или пластичне кесе, можемо их наћи посвуда. Колико год се чистачи улица трудили да нам држе градове уредним, то је просто немогуће. Смеће је постало неизоставни елемент наше околине.

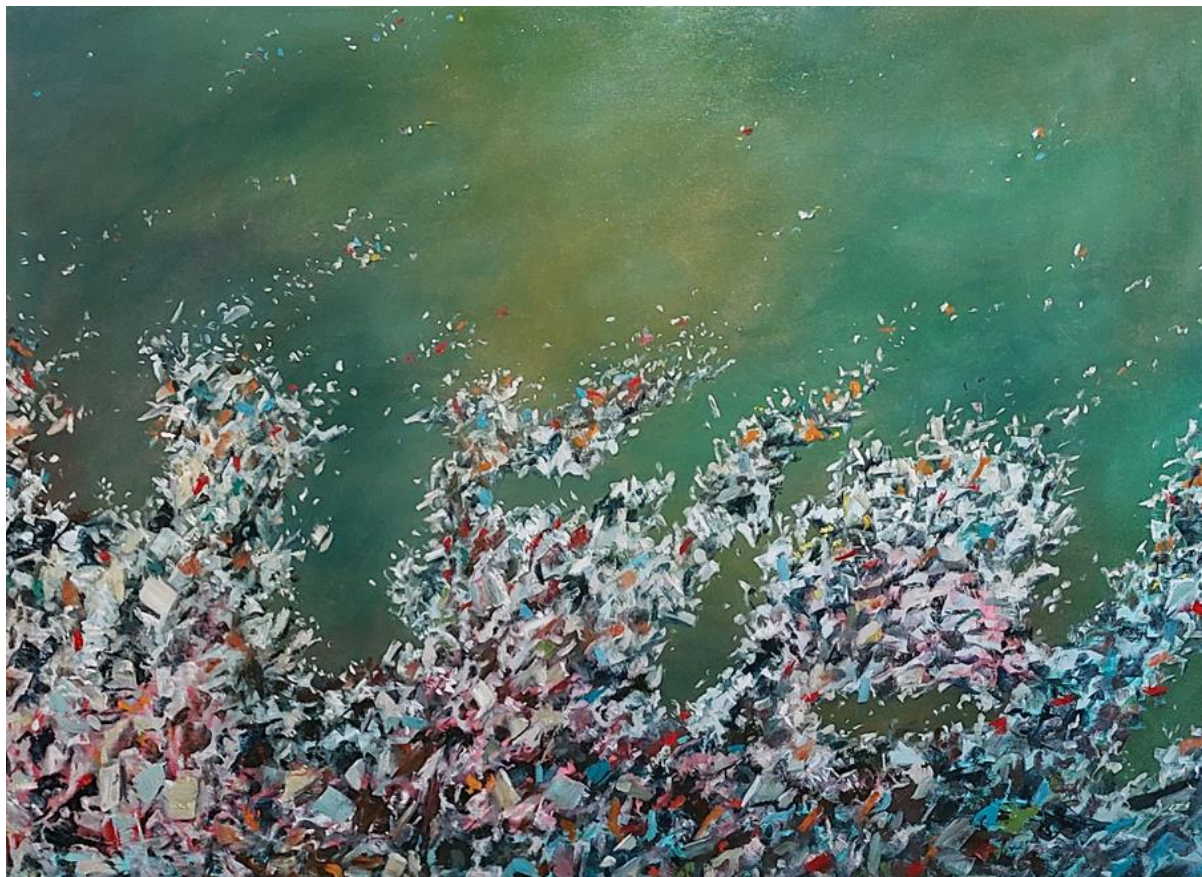
4. „Скривена депонија“ 50 x 70 cm, уље на платну.
2022. година

5. „Вреће смећа“, 50 x 70 cm, уље на платну, 2022.
година

Вјетар га носи, котрља по земљи, оно се хвата и запетљава у грање, као паразит којег се тешко ријешити. Ови призори су истовјетни у граду гдје је гушћа насељеност и изван града, те тако депоније које плутају на води или се крију у растињу постају један од главних мотива на мојим радовма. Изненађујуће је колико смећа се накупило на мјестима гдје уопште није густа насељеност и гдје нема велике људске активности. Смеће попут цвијећа које никад не вене ниче посвуда. То је доказ људске неодговорности на личном и друштвеном нивоу. Умјесто да отпад одложимо на прави начин, ми га једноставно

избацимо кроз прозор аутомобила на првој кривини. Наша најљепша излетишта након празничних роштиљања изгледају као депоније.

6. „Депонија на води“, 120 x 90 cm, уље на платну. 2023. година

Поред улица којима се возимо или ходамо смеће се може наћи и у нашим воденим токовима. Управо такав један приказ сам тематизовао на слици под називом „Депонија на води“. Толико отпада плута нашим ријекама да гуши бране, качи се за растиње по ивицама ријека, угрожава екосистем и нас саме. За вријеме великих поплава имали смо прилику да видимо шта се деси када се деценијама нагомилава смеће на мјестима на којима га не би требало бити. Низ воду су се отиснуле дивље депоније које и данас имамо поред ријека. Закрчиле су канале и пролазе испод мостова, проузроковале су излијевање ријека и плављење великог броја обрадивих површина и насељених мјеста изазивајући огромну материјалну штету. Сво то смеће је и даље присутно у нашој околини, само чека велике падавине да изазове нове проблеме или одузме нечији живот. Опасније од крупног отпада је смеће које не видимо, оно које добијемо „распадањем“ те пластике. Ситне

честице које већ можемо наћи, не само у нашој храни, него и у нама самима. Десило се много пута да пронађем комадић црвене или плаве пластике у храни.

Научници су већ потврдили присуство честица пластике у крвотоку код одређеног броја испитаника, а поред тога пластика је према неким истраживањима пронађена и у постељицама нерођених беба код појединих трудница.¹⁷

Овакве застрашујуће појаве су могуће будући да смо смеће посијали не само на нашу планету него и на сусједна небеска тијела, није чудно што га сада имамо и у храни коју свакодневно конзумирамо, води коју пијемо, препаратима и предметима које користимо. Скоро све ствари из свакодневног живота у себи садрже пластику која је канцерогена. Из тога можемо закључити да оно исто смеће које производимо, употребљавамо, бацамо и којим загађујемо природу постаје саставни дио нас. Другим ријечима, како сијемо, тако ћемо и жети!

7. „Депонија“, 80 x 40 cm, уље на платну, 2022. година

Слике на којима приказујем загађену животну средину су започете на првој години мастер студија. Било ми је јако тешко за повјеровати када сам видио колико смо као друштво неодговорни. Тај проблем се није јавио недавно, он траје већ дуже вријеме, само раније нисам претјерано обраћао пажњу. Када сам почео истраживати ову тему, почео сам посвећивати више пажње својој ближој околини. Смеће је посвуда. Када то кажем, волио бих да претјерујем, али оно је дословно посвуда. Има га у разним величинама, од ситних честица до врећа пуних смећа, старих аутомобила и тако даље. Нема мјеста у

¹⁷ Преузето са сајта еклиника, <https://eklinika.telegraf.rs/deca/14185-uticaj-zagadjjenja-vazduha-na-trudnoci-i-plod-plastika-u-posteljici-nerodjenih-beba-ostecenje-ploda>

нашој околини које је чисто. За очекивати је да мање насељена мјеста буду чистија, али то није тако. Тек када наступи зима могуће је сагледати праву слику стања околине у којем се налази. Вегетација је добра у привременом сакривању отпада али када у току зиме вегетација мирује и биљке одбаце са себе листове, тек тада се открију посљедице овог немара. Управо је зато на већини радова мотив загађења приказан у зимском периоду када се виде праве размјере проблема. Некадашње мјесто за дружење и одмор постало је стовариште отпада, а рибњаци су постали загађени и зарасли. Циљ ми је да се директно обратим посматрачу са свим својим радовима. Желим да га упозорим, да га пробудим. Вријеме је да полако мијењамо навике и однос према природи.

8. „Смеће“, 50 x 70 cm, уље на платну, 2022. година

Биљке су у великој мјери биле имуне на негативне људске утицаје али ако погледамо мало боље, ни зеленило које нас окружује није више здраво. Када кренете у шетњу улицом или кроз парк обратите пажњу на лишће по дрвећу. Ово се најчешће примијети у другој половини љета услед високих температура и недостатка воде када дрвеће постане изморено. Тада долази до напада болести и штеточина.

9. „Лист кестена“, 30 x 30 cm, уље на платну, 2023. година

10. „Кестенов лист-Cameraria ohridella“, 20 x 29 cm, дрвене бојице на папиру, 2023. година

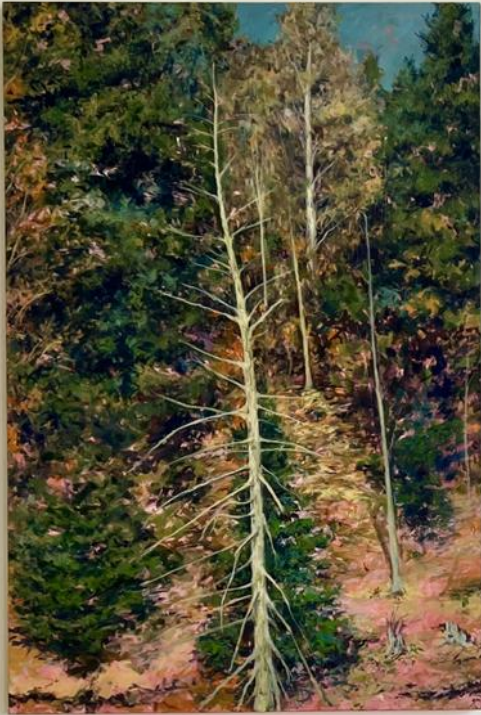
11. „Црвени паук“, 21 x 29,7 cm, дрвене бојице на папиру, 2022. година

Дрвеће из године у годину постаје све слабије и све више подложно оштећењима за вријеме олуја. Како и не би кад на једном стаблу стотине милиона ситних штеточина црпи храњиве материје. Самим тим долази до сушења грана, а није риједак случај да се и више од пола дрвета осуши. Такве ослабљене гране падају и за вријеме благих повјетараца наносећи велику материјалну штету, а некад изазивају повреде и односе људске животе. Како онда очекивати да такво дрво издржи олују? Најезде штеточина, болести, пожари, људска активност и климатски екстреми исцрпљују шуме и оне полако пропадају. Ту настаје још једна група радова, слике и цртежи у боји на којима се трудим да прикажем штету коју штеточине, људи и болести остављају иза себе. Поред тога, што их приказујем у моменту у коме су повријеђене од стране човјека, трудим се да прикажем и величанственост и узвишеност која наговјештава њихову стару славу и могућу будућност када би се повећала еколошка свијест. Окер боја коју користим на већини слика јер показује размјере штете. Ова нова боја листова на већини стабала у нашој

12. "Платанова мрежаста стјеница", 35 x 50 cm, уље на платну, 2023. година

околини није здрава боја ако се појављује у прољеће или љето. Ако желите сами да се увјерите у истинитост свега овога, само потражите стабло са окер листовима и погледајте њихово наличје. Људски фактор данас више одмаже него што помаже шумама. Непланска сјеча, непланска изградња, све то наноси велике ожиљке шумском екосистему.

13. „Мртво стабло“, 100 x 150 cm, уље на платну, 2022. година (лијево), и
„Скелет“, 100 x 150 cm, уље на платну, 2022. година (десно)

Ефекти великих суша се примијете и на старим стаблима која су деценијама одолијевала свим изазовима који су пред њих стављени. Жалосно је што се и она почињу сушити. Посљедњих година остају без лисне масе много раније него што је то нормално. Поједине биљке губе лист већ средином седмог мјесеца. Ако на то све додамо и штеточине које се без икакве контроле шире, имамо спору али сигурну смрт наших шума. Може се слободно рећи да шуме трпе највећи удар, стара стабла изморена штеточинама и болестима падају у олујама, а млада стабла која би преузела њихово мјесто јако споро расту, јер су и она жртве тих истих штеточина, болести, а и саме суше. Из године у годину измјењују се најезде различитих штеточина, једна за другом. Лисне ваши, гриње, гусјенице, стјенице, разни инсекти нападају биљке у нашој околини, иако ми то не примијетимо, јер увијек негдје журимо или гледамо у екран телефона и немамо времена. Исто то важи и за биљне болести, не морате напуштати урбану средину да бисте видјели колико биљке пате. Штета се највише примијети на платанима, јасену, церу и храсту. Храст полако губимо због храстове мрежасте стјенице (*Corythucha arcuata*) која пустоши наше шуме, а уколико дође до раста новог лишћа, оно бива прекривено штеточинама за свега неколико дана. Још један од великих проблема за наше шуме јесу болести. Листови

14. „Умирућа шума“, 100 x 80 cm, уље на платну, 2023. година

цера, јасена и храста изгледају као да су прекривени мразом у седмом мјесецу, потпуно су бијели услед напада пепелнице (*Microsphaera alphitoides*). Такви листови или слабо обављају процес фотосинтезе или никако. Проблем је у томе што и нови млади лист бива заражен овим гљивичним обољењем, а кад је млади лист заражен, долази до прекида његовог развоја и његове функције. То изазива рану дефолијацију.

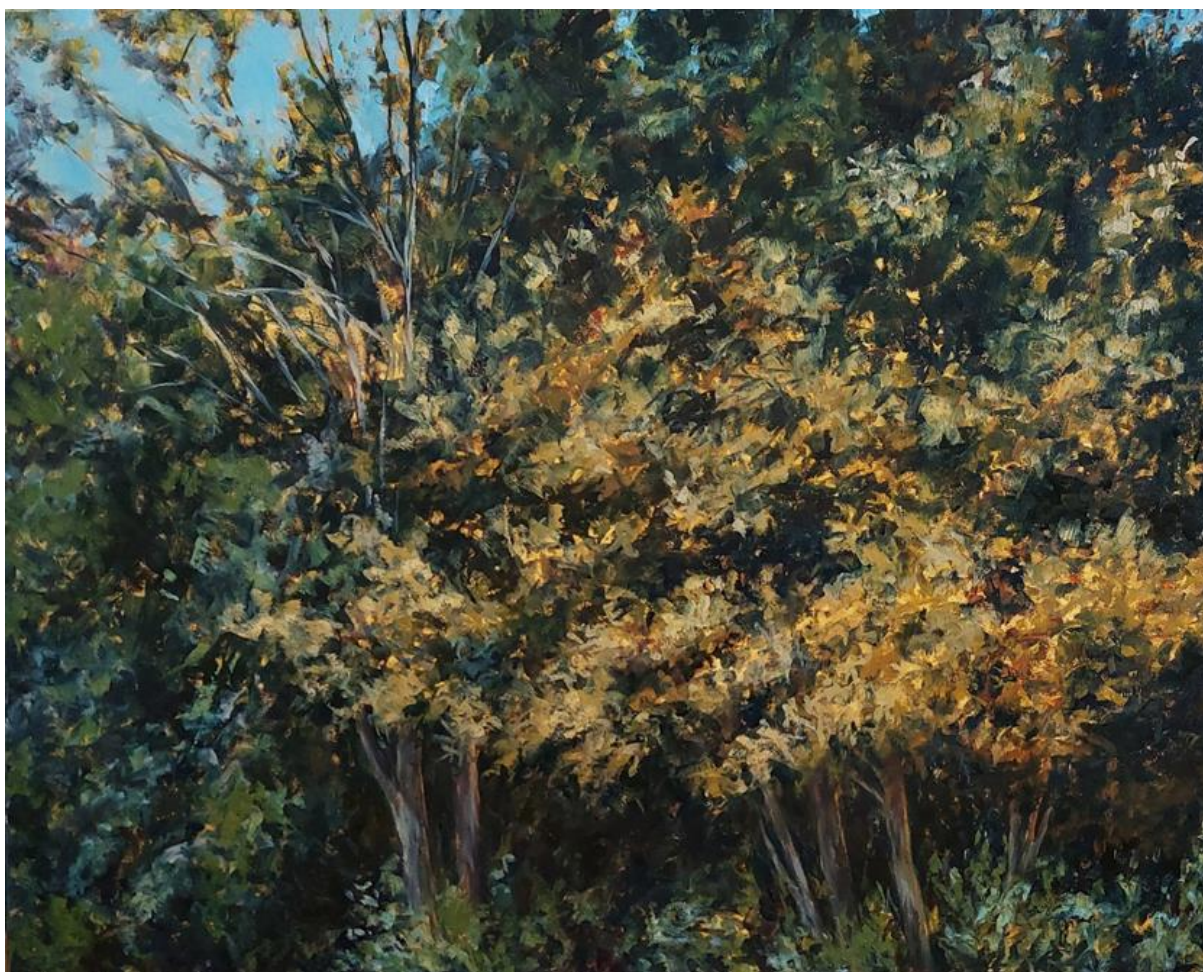

15. „Дух“, 70 x 130 cm, уље на платну, 2022. година

Можемо само замислити како би стабла могла изгледати да су се ствари одиграле другачије и да се на њих боље пазило. Шуме немају шансу да се саме изборе са свим проблемима који су пред њима. Тешко је говорити о сваком изазову појединачно, када он никада није сам узрочник проблема. На шуме утиче много више фактора који када се понављају из године у годину, долази до одумирања читавих шума. У нашој ближој околини можемо видјети све ово, само ако се осврнемо и ако знамо препознати сигнале које нам природа шаље. Зато на појединим радовима дрвеће сликам са окер или бијелим листовима, док на другима сликам голе гране или усправна мртва стабла која стоје као ниједи подсјетник онога што је некада било и као упозорење на оно што нас чека у будућности.

16. „Хрстова шума“. 70 x 130 см, уље на платну, 2022. година

17. „Болесна храстова крошња“, 100 x 80 cm, уље на платну, 2022. година

18. „Храстова пепелница (*Erysiphe alphitoides*)“, 15 x 29,7cm, дрвене бојице на папиру, 2023. година

19. „Мрежаста храстова стјеница“ 27,4 x 21 cm, дрвене бојице на папиру, 2023. година

Поред слика и цртежа у боји, експериментисао сам и обичном оловком на папиру. Црно-бијеле тонове у овом случају користим симболично, пошто су сва стабла која сам нацртао или мртва или умиру. Ови радови су настали током прве године мастер студија и на њима се виде дебла различитих врста дрвета прошараних пукотинама. На раду „Зарастајућа рана“ приказујем борбу стабла да затвори рану која је почела трулити. Стабло је оштећено приликом неадекватне резидбе прије неких седам година, али се годинама не предаје. Чак расте интензивно. Невјероватно је видјети колико се бори да остане у животу. Како стабло дебља, та рана постаје све мања, штета је што ће је трулеж предухитрити и уништити прије него што успије зарастати.

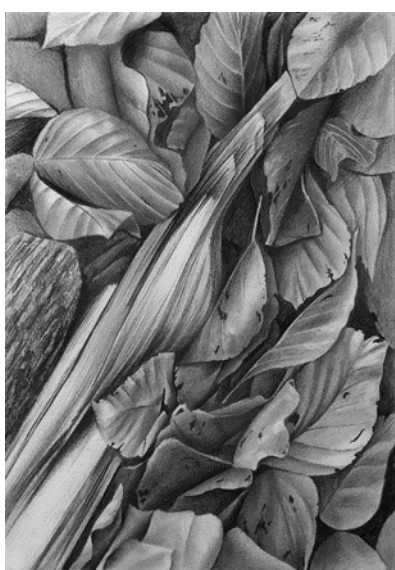
20. „Јасен“, 21 x 29,7cm, оловка на папиру, 2022. година

21. „Храст“, 21 x 29,7cm, оловка на папиру, 2022. година

22. „Стабло јеле“, 21 x 29,7cm, оловка на папиру, 2022. година

23. „Лишће“, 21 x 29,7cm, оловка на папиру, 2022. година

24. „Граб“, 21 x 29,7cm, оловка на папиру, 2022. година

25. „Мртво стабло“, 21 x 29,7cm, оловка на папиру, 2022. година

26. „Огољено стабло“, 21 x 29,7cm, оловка на папиру, 2022. година

27. „Пукотине“, 21 x 29,7cm, оловка на папиру, 2022. година

28. „Буква“, 21 x 29,7cm, оловка на папиру, 2022. година

29. „Спора смрт“, 21 x 29,7 cm, оловка на папиру, 2022. година

30. „Оштећено стабло“, 21 x 29,7 cm, оловка на папиру, 2022. година

31. „Лишцај“, 21 x 29,7cm, оловка на папиру, 2022. година

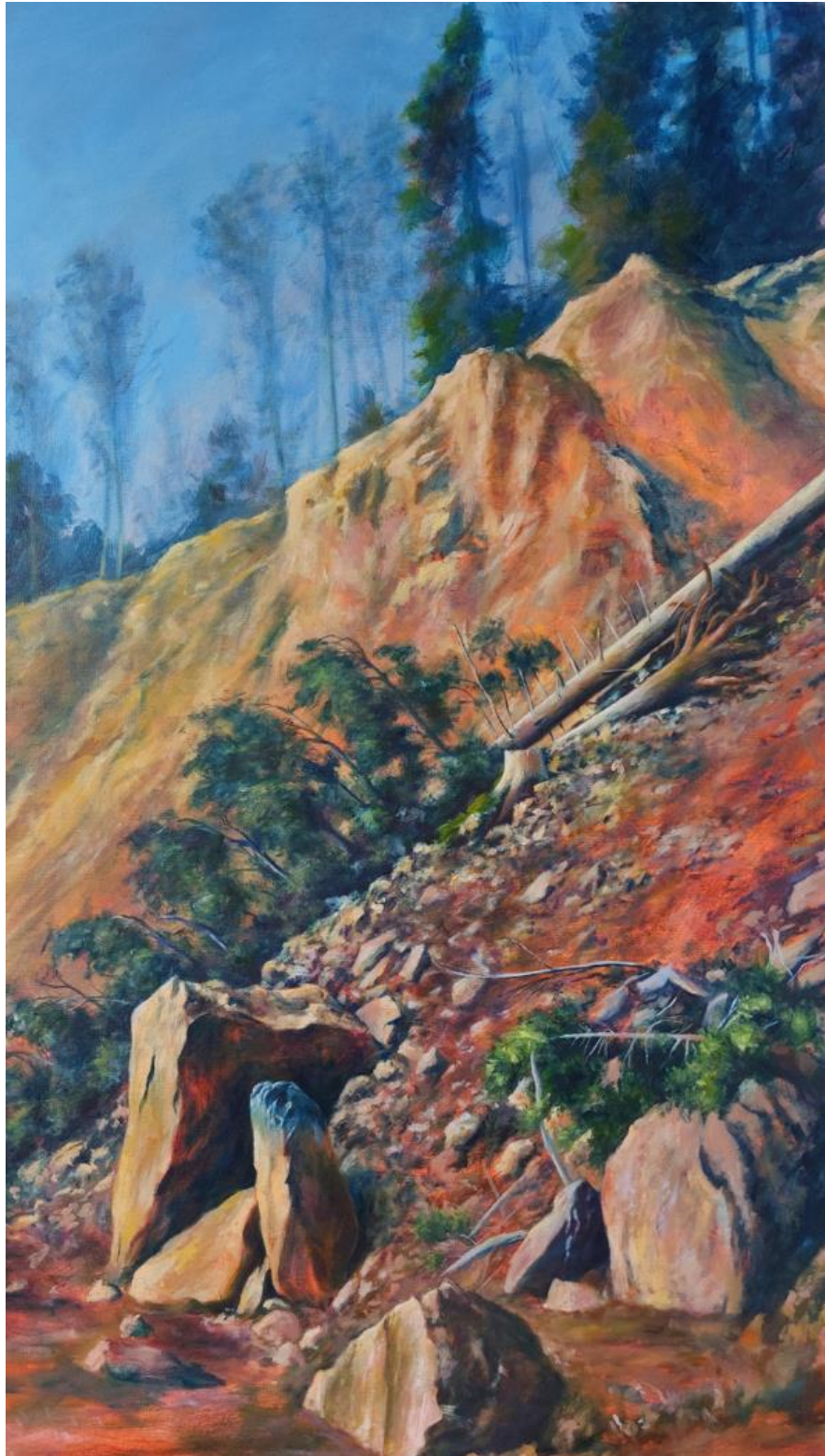
32. „Трулеж стабла брескве“, 21 x 29,7cm, оловка на папиру, 2022. година

33. „Зарастајућа рана“, 21 x 29,7 cm, оловка на папиру, 2022.година

Није битно да ли крчимо шуму да бисмо проширили обрадиве површине или пожари и штеточине уништавају шуму, резултат је исти. Брда се урушавају, јер људи дословно чупају арматуру која их држи на мјесту. Смањивање шумских површина доводи до већег загријавања земљишта, да не помињем спирање плодног слоја, одроне и клизишта.

На слици под називом „Клизиште“ можемо видјети оборена стабла јеле, гомилу преврнуте земље, камења и голе падине брда у позадини. Ово клизиште настало је као резултат урушавања читаве једне стране брда након изградње магистралног пута.

34. „Клизиште“, 65 x 110 cm, уље на платну, 2021. година

Људском активношћу поремећена је клима, покренут је домино ефекат којим долази до измјене екосистема у којем живимо. Изгубили смо праву зиму, а управо је зима била један од битних фактора који је регулисао болести на биљкама и инсекте који их нападају. Зиме регулишу принос житарица, додуше у мањој мјери у односу на љетње падавине које регулишу принос одређене културе у плодоношењу. И биљкама треба пауза, треба им сан. Неке морају одспавати како би се могле припремити за идућу годину. Од висине сњежног покривача зависи принос пшенице. Озиме сорте пшенице, ако преко зиме нису покривене снијегом који ће их штитити од мразева, имају нешто мањи принос у односу на нормалне године кад имају снежни покривач. Нормалан период за појаву мраза код нас у Лијевче пољу био је отприлике средином једанаестог мјесеца. Задњих година дешава се да мраза нема до средине дванаестог мјесеца, а у неким случајевима у прошлости и до средине првог мјесеца. Наравно, како касни захлађење, тако касни и прољеће. Посљедњих година се уопште не исплати узгајати ране сорте воћа, а да се при томе не мисли на заштиту од мраза. Мраз постаје све чешћа појава у четвртом па и петом мјесецу, кад је воће у пуном цвијету. Клима се мијења, то је већ увелико видљиво, а ми не чинимо ништа. Промјена климе коју смо проузроковали, довела је до помјерања ваздушних струја и падавина према сјеверу, те тако наше подручје има изразито сушна љета и високе температуре које све чешће прелазе 40°C. Када добијемо падавине, то обично буде у облику невремена. Слика „Туча“ настала је управо након једне такве олује и на њој сам приказао нагомилан лед на листу палме. Лед је био величине љешника, а двориште је изгледало као да је пао снијег.

На подручју Њемачке и остатка централне Европе разорне олује из године у годину постале су све снажније и све учесталије, многе носе град са собом, а поједине формирају и торнада. Недавно смо имали серију суперћелијских олуја које нису карактеристичне за наше подручје. Са собом су носиле велике

35. „Туча“, 50 x 35 cm, уље на платну, 2023. година

количине града који је понегдје био величине јајета, изразито јак вјетар и велики број електричних прањњења. Све ово проузроковало је милионску материјалну штету и однијело је људске животе за свега неколико сати. Најстарији чланови нашег друштва кажу како овако нешто нису никад доживјели. То је зато што су код нас снажне олује биле само аномалија. Иако смо навикли на олује, дешавају се сваке године, нисмо

навикли на суперћелијске олује. Разлика између обичне грмљавинске олује и суперћелијске олује је та што је суперћелијска олуја много снажнија, односно ослободи много више енергије и много је виша од обичне олује. Може нарасти и до висине од 15 километара. Оваква олуја најчешће са собом носи више падавина, најчешће крупног леда, релативно брзо се креће и ослобађа много већи број електричних пражњења тј. муња. Главна разлика у односу на обичну олују јесте што има топлу узлазну ваздушну струју која храни саму олују. Када добијете погодне услове у бази олује, најчешће у њеном задњем крају у односу на смјер кретања долази до појаве ротације коју називају мезоциклона.

„У оквиру мезоциклона може доћи до формирања торнада, али није обавезно. Израз мезоциклона је, у ствари, радарски термин за одређени облик кретања честица у облаку који се може видјети на Доплеровом радару.“¹⁸

Мјешањем топлих и хладних маса ваздуха са влажним и сувим ваздухом долази до ротације саме олује која може формирати торнадо уколико дотакне земљу.

Ако се и деси да суперћелијска олуја произведе торнадо, многи су кратког вијека, али у себи носе вјетрове преко 100 km/h и иза себе остављају велику материјалну штету уколико се формирају изнад насељених мјеста. У екстремним случајевима неки су трајали преко сат времена, а неки и дуже. Најдуже временски колико се торнадо задржао на земљи је три и по сата. Било је то 1925. године, класификован је као торнадо пете категорије и познат је по томе што је прошао кроз три државе: Мисури, Илиноис и Индијану и однио је 695 људских живота. Категорија у коју торнадо спада зависи од штете коју проузрокује. То је било прије једног вијека, кад је клима била релативно нормалнија него данас.¹⁹

Какве страхоте нас онда чекају у будућности? Можда праву слику онога што долази приказује догађај из 2013. године када је у Ел Рину у Оклахоми измјерена највећа брзина вјетра унутар торнада, а то је преко 480 km/h. Сам торнадо био је нешто мало преко четири километра ширине што је страшно, изгледао је као да су небо и земља постали једно. Овај торнадо је класификован као торнадо треће категорије, без обзира

¹⁸ Преузето са сајта „Vrijeme.net“, <https://www.vrijeme.net/pojmovnik/mezociklona>

¹⁹ (парафразирано) Преузето са сајта „MeteorologijaenRed“, <https://www.meteorologiaenred.com/bs/koji-su-bili-najrazorniji-tornadi-u-istoriji.html>

на брзину вјетра, јер се на сву срећу формирао на подручју гдје је била мала људска насељеност. Размјере штете биле би незамисливе да је та грдосија захватила неко веће насељено мјесто. Ово су чудовишта којима је теже да се формирају код нас, али то не значи да је немогуће да имамо олује слабијег интензитета од овог, али подједнако разорне. Слабији интензитет не значи мању материјалну штету и мању опасност. Свака материјална штета и изгубљен људски живот је превише. Необично за олује које су се недавно десиле на нашем географском подручју је било то што су се брзо кретале и још брже развијале, један од узрока су паклене врућине неколико дана прије. Температура се пењала на 43°C на директном сунцу. Мијешање топлих и хладних ваздушних маса, заједно са сушом на једној страни и високом влажношћу на другој страни, чини савршен рецепт за катастрофу.

36. „Суперхелијска олуја“, 135 x 80 cm, уље на платну, 2023. година

Управо то сам приказао на раду под називом „Суперхелијска олуја“. Дао сам све од себе да то чудовиште представим баш онако како је изгледало тога дана док се кретало према нама као незаустављиви зид таме. Небо се смрачило, а приказ је био апокалиптичан. Олуја је изгледала као да је ослобођена из неког научнофантастичног филма. Дан се претворио у ноћ, а облаци су попримили тиркизну боју, што је само по себи било знак да нам се спрема катастрофа већих размјера. Оно што је занимљиво јесте да ако је у облацима присутна зелена боја, то значи да је олуја јако висока и најчешће са

собом носи велике количине крупног леда и јак вјетар. Тада сам тек схватио колико смо мали и немоћни пред силама природе. У Загребу и околини су измјерени вјетрови брзине и од 115 до 180 km/h, што ову олују сврстава међу најјаче олује од кад постоје мјерења на овом подручју. Иста олуја похарала је и Словенију, БиХ и Србију, а поштеђена није била ни Италија.²⁰ Као што сам већ поменуо, овакве олује су више карактеристичне за подручје централног САД-а које је познато и под именом Алеја торнада гдје се сваке године од раног прољећа до касне јесени формира велики број ових чудовишта. Ове олује за собом остављају километарски дуге трагове уништења и велику материјалну штету, док неријетко односе и људске животе. Разорне олује ће у будућности бити све учесталија појава и код нас, са торнадима или без, оно што је сигурно јесте да ће иза себе остављати велику материјалну штету. Да ли нас чека иста судбина као поједина мјеста на другом крају свијета? Тешко је знати, али се са сигурношћу може рећи да се свашта може очекивати с обзиром да су временски услови постали непредвидиви. У исто вријеме сјевер Европе добија надпросјечно топла љета. По друштвеним мрежама се многи људи жале како њихове куће нису адекватне за живот током љета, јер су дизајниране да задржавају топлину унутра због великих хладноћа у току зиме. Зиме су постале благе, а љета претопла. Тако да живот без клима уређаја постаје готово немогућ. Код нас олује нису једини проблем са којим се сусрећемо, ту су и суше и висок ниво сунчевог зрачења. Некада и мирно вријеме без облака представља проблем. Управо због тога сам одабрао мотив изгорјелих јабука на грани. У току љета, без обзира што се стабла наводњавају због високих температура, на плодовима се стварају ожеготине, самим тим, смањује се принос и квалитет воћа. Овим радом желим да опоменем посматрача да без обзира на сву модерну технологију и наводњавање, већ се појављују последице које

²⁰ Preuzeto sa sajta „BBC News na srpskom“ <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-66304986>

захтијевају веома компликована рјешења за која немамо ресурсе ни знање да бисмо их превазишли.

37. „Сунчеве ожеготине на јабукама“, 50x60cm, уље на платну, 2023. година

Ватра је најдеструктивнији елемент у природи. Већина ствари је изгубљена уколико дођу у контакт с ватром. Тако је и са стаблима. Имао сам прилике, док сам био млађи, да будем свједок моћи коју неконтролисана ватра има. Један мали тренутак непажње довео је до тога да један врео љетњи дан постане још врелији. Наиме, једна старија госпођа је случајно запалила њиву на којој је прије тога обављена жетва пшенице. Ватра се јако брзо проширила, а пламен је био виши од двоспратних кућа. Тада сам уистину видио колику разорну моћ има ватра ако се отме контроли, а стрепња од пожара долази са сваким новим љетом. Да ствар буде гора, сваке године опасност се повећава. Неријетко несносне врућине изазивају и катастрофалне пожаре. Сваке године имамо упозорења. Тренутно најугроженији дијелови су око Медитерана, мада ако љета наставе бити све топлија и сушнија, пожаре ћемо имати и сјеверније према централној Европи. Високе дневне и ноћне температуре исушују вегетацију, а она постаје лако запаљива, као барут. Пожари односе људске животе, наносе огромну штету, како људској инфраструктури тако и екосистему.

У току 2022. године, у Европи, шумски пожари су се појавили на подручју од Турске па све до Канарских острва. Само у Грчкој је за један дан пријављено преко педесет активних пожара. Горјела је борова шума и ниско растиње, стамбени, пословни објекти и аутомобили. Грчка је у 2022. години изгубила 12% шумске површине којом је била прекривена. Изузетак није ни 2023. година. Пожари су уништили шуме у Канади, дијеловима САД-а, Грчкој и Турској. Велика већина тих пожара је намјерно подметнуто. У Грчкој је недавно бјеснио један од највећих забиљежених пожара у новијој историји Европске уније. Ватрена стихија захватила је национални парк Дадија на сјевероистоку земље. Овај национални парк познат је по томе што је станиште ријетких птица грабљивица као што су лешинари. Ватра се простирала фронтом од преко 11 километара и скоро читавом дужином је била ван контроле. Према неким тврдњама изгорјела је површина од око 730 квадратних километара.²¹

Страшна је помисао да је неко намјерно подметнуо те пожаре. Несхватљиво је како неко може без имало гриже савјести изазвати такву деструкцију. Ово је нешто што се тренутно не дешава код нас у нашој држави, мада није риједак случај да имамо пожаре

²¹ (парафразирано) Преузето са сајта „Radio Slobodna Evropa“, <https://www.slobodnaevropa.org/a/grcka-pozari-eu/32570083.html>

по Херцеговини, па и сјеверније. Ово дешавање нам је у комшилуку, што не значи да се код нас неће наћи неко ко би подметнуо пожар. Љета су све топлија, сушни периоди су све дужи. Довољан је један опушак цигарете да активира пожар. Најгора комбинација која може да се деси јесте да уз пожар дува јак вјетар. Управо то се недавно десило на Хавајима гдје је један градић нестао са лица земље, а број жртава није познат. То је разлог зашто су се пожари чест мотив мојих радова. Сlike на којима су приказана стабла у пламену често су предмет коментарисања и дискусије међу посматрачима. Ту се опет враћам на ону игру пламичка коју је човјек посматрао од давнина. Интересантно је видјети колико ватра код људи изазива страхопоштовање и како на већину људи остави јак утисак. Иако смо привидно овладали њоме, она и даље изазива језу код посматрача када гледа ватру на мојим сликама. Мотив на сликама хипнотично привлачи поглед иако је узнемиравајући. Комбиновао сам боје тако да добијем што увјерљивије пламенове и што веће исијавање топлоте на сликама.

38. „Krošnja u plamenu“, 90 x 150 cm, ulje na platnu, 2023. godina

39. „Шума у пламену“, 90 x 150 cm, уље на платну, 2023. година

Када бисмо упитали људе, шта је то што би се могло урадити након пожара да се помогне природи, најчешће би рекли пошумљавање, али треба знати да пошумљавање није рјешење за све. Најбоље је пожаре спријечити. Дрвећу треба много времена да нарасте, нека стабла су сигурно преко осамдесет година стара, а да не помињемо примјерке који су по неколико хиљада година стари. Уколико се врши пошумљавање, најчешће се врши са једном или само са неколико биљних култура. То није добро. Човјек обично даје пажњу ономе што највише види, то је високо дрвеће, али шума није само дрвеће. Проблем је у томе што се у пожару губи све, не само та дивна, висока стабла, губе се биљке које прекривају шумско тло, па и оне врсте за које човјек није ни знао да су биле ту, мијења се, такође, структура земљишта. Животињске врсте нестају заједно са биљкама. Шуме које настају пошумљавањем обично су подложније болестима и штеточинама које штету увећавају. Таква стабла бивају жртве елементарних непогода. Иста ствар се дешава код тоталног крчења шуме, људи мисле да је рјешење у пошумљавању или чак у плантажама дрвећа, али није. Таква шума не доприноси смањењу угљен-диоксида у атмосфери. Ако погледате ниже спратове таквих шума, они су мртви. У доњим спратовима ништа не расте. Шума не захтијева нашу помоћ, него у већини случајева одсуство наше немарности. Она већ има градивне елементе којима ће се обновити. Потребно је да на вријеме схватимо колико богатство имамо и да га чувамо. Некад природу нарушавамо, а да то ни не знамо. Некад је нарушавамо тиме што покушавамо да јој помогнемо и за промјену желимо да учинимо нешто добро. Гдје је граница? Када треба стати и када се не треба мијешати? Човјек врши утицај на животну средину од давнина. Ми смо врста која је у задњих два милиона година измијенила планету из темеља. Те измјене су у почетку биле несвјесне. Дobar примјер тога јесте пресељавање биљних и животињских врста из различитих крајева свијета на мјеста гдје никада прије нису расле. Те врсте најчешће бујају на новим стаништима, долази до пораста броја јединки зато што те врсте немају природног непријатеља који би довео њихову бројност у природан баланс. То за последицу има нарушавање екосистема и потискивање домаћих врста у изумирање или доводи до смањења популације истих. Много је примјера, не само код нас него у читавом свијету. До мијешања екосистема долази наравно људском активношћу. Не мислим на људску активност само данас или у задњих стотину или пет стотина година. Мијешање екосистема потиче од појаве првих трговачких путева. Како се развијала трговина, тако су људи из различитих крајева трговали свим што узгајају и производе у свом ближем окружењу, поред крзна, меса и осталог, људи су продавали и куповали биљке и животиње. Још од доба првих царстава

јављају се вртови богати егзотичним биљкама и животињама. На примјер фазан је птица која је честа појава у нашим крајевима. Ова врста није карактеристична за Европу, али су је Римљани донијели из Азије. Вјероватно је одређен број јединки побјегао или је пуштен у дивљину. Управо су те птице заслужне за стварање читаве популације која се налази данас у Европи. Ракуни који су карактеристични за подручје данашњег САД-а у Њемачку су донесени у двадесетом вијеку ради узгоја крзна. Одомаћили су се у њемачким градовима и њиховој околини након што је одређена група њих побјегла са фарми на којима су узгајани.

Како се развијала цивилизација и како је дошло до раслојавања друштва, богати су све више пажње поклањали вањском и унутрашњем уређењу дома. У почетку вртове су имали само богати, красили су палате, али касније вртове су имали и институти у којима су се проучавале биљке. Како се освајала планета, тако су људи долазили у контакт са многим новим и егзотичним биљкама, поготово у тропским и суптропским регијама. Од тих биљака узимане су резнице и сјеменке које су враћане у Европу.

Багрем (*Robinia pseudoacacia*) је једна од биљака за коју смо сигурно си чули. Мало људи зна да та биљка није карактеристична за наше подручје. Багрем води поријекло из централног САД-а. У Европу је донесена у седамнаестом вијеку и посађен је у вртове гдје је проучаван и од тад се неконтролисано и брзо шири. Може се наћи на запуштеним окућницама и на мјестима гдје је човјек већ уклонио шуму. Одлика ове биљке је да јако брзо расте, како вертикално тако и у ширину, а достиже висину и преко двадесет метара. Из коријена израста велики број младица које брзо преузимају простор, а исто тако лако клија и ниче из сјемена. На овај начин може за јако кратко вријеме прекрити веће површине земљишта. Кад су услови повољни поједини изданци могу израсти преко 2 m у висину и то у једној сезони. Због тога остале домаће врсте не могу да се такмиче са брзим растом багрема, па он најчешће гуши или успорава остале врсте дрвећа. Како стабло стари, годишњи прираст постаје мањи, а једна од мана овог дрвета је то што на стаблима носи велики број мртвих грана. Тако када достигне одређену висину и старост, багрем почне пропадати. Ово је опасно, јер гране најчешће падају за вријеме вјетровитих дана. Поред овога багрем је прекривен бодљама и јако је отрован, скоро сви дијелови биљке су отровни за човјека и већину животиња осим за козе, а једини јестиви дио биљке је њен цвијет. Поред своје инвазивности и отровности као негативних особина, багрем има и позитивну страну, одлична је као испаша за пчеле, тако да пчеле дају јако квалитетан багремов мед. Дobar је исто тако за санацију клизишта, управо због

јаког коријеновог система и брзог раста. Још једна биљка јако бујног раста је јапански чвораст коров (*Fallopia japonica*). Ово је јако инвазивна биљка, како јој само име каже, поријеклом из Јапана, способна да расте на различитим стаништима. Брзо се шири и уколико се остави неконтролисана, јако је тешко уклонити. Због своје инвазивности налази се на листи међу стотину најинвазивнијих врста биљака коју је објавила Међународна унија за очување природе и природних ресурса. Може нарасти око три метра висине, изразито је бујна зељаста биљка. Надземни дио биљке је једногодишњи, а коријен је вишегодишњи, тако да идуће године израста снажније него претходне. Ова биљка се шири сјеменом и ризомом, тј. подземним стаблом које одрвени како биљка постаје старија. У Европу је донесена као украсна биљка. Данас је има у скоро свим државама Европе. Забиљежена је у Аустралији, на Новом Зеланду, па чак и у Чилеу. Погодују јој различити типови земљишта, отпорна је и на загађења па је тако има и у урбаним срединама. Управо ово је примјер шта се дешава када се одређена биљна врста представи на неко подручје на којем није заступљена раније и нема природних непријатеља. Ово је најбољи примјер који треба да зна свако ко жели да се бави вртларством. Вртови играју велику улогу у очувању појединих врста биљака и животиња, јер су управо они минијатурни екосистеми. Ово важи само ако се поштују правила, а међу њима је и оно најбитније, а то је да се не користе вјештачка ђубрива и пестициди. Циљ сваког вртлара јесте да привуче живи свијет у свој врт. Свако данас може уз мало труда бити вртлар. Ово је добро, али при набавци биљака поред тога што се мора пазити да нека од биљака није болесна, да нема по себи штеточина и да није оштећена, тако се мора пазити и на то како ће та биљка утицати и на шири екосистем. Ово је често оно што превиде многи вртлари. Воде се тиме да биљка буде лијепа и да буја, а о посљедицама се размишља након настанка проблема. Вртларство је такво да се учи из искуства. Већина људи купује биљке које су им допадљиве. Ријетко ко ће осим назива прочитати етикету која се добија уз биљку. Нико се неће распитати о биљци даље од услова какви јој требају за узгој. Некада не питају ни то. Управо у томе и јесте проблем. Много људи у своја дворишта донесу инвазивне биљне врсте које им касније "побјегну" из врта. Дobar примјер тога је недирак (*Impatiens glandulifera*). Вјерује се да је и ова биљка побјегла из вртова. Може се наћи уз ријеке, пруге, путеве, ивице шума, укратко на свим мјестима гдје је заступљено влажно земљиште. Ова биљка се брзо шири захваљујући механизму који њене сјеменке великом брзином шаље на преко два метра удаљености од матичне биљке. Добро подноси лошије услове што јој даје изразиту предност у односу на друге биљне врсте. Још једна биљка које за сада нема код нас, али

у неким крајевима јесте инвазивна, је љетњи јоргован. Позната је и под називом лептиров грм. Средње висок грм са мирисним цвјетовима који привлаче лептире. Управо је ова особина била пресудна да добије такав назив и зато се и узгаја. Неке државе су га у потпуности забраниле за узгој, док неке дозвољавају узгој само стерилних сорти. Ту долазимо до хибридизације биљака. Велики број украсних биљака које данас видимо по вртovima и зеленим површинама је настао хибридизацијом. У хибридизоване биљке већином спада воће и поврће које данас конзумирамо. Први примјери хибридизације почели су још за вријеме пољопривредне револуције, када је човјек предност давао узгоју стабала која су имала крупније плодове. Хибридизација је узела маха у вријеме викторијанског доба, када је масовно почело скупљање и укрштање украсних биљака. Изненадили бисте се када би видјели како су поједине биљке некад изгледале. Хибридизација је веома корисна с обзиром на пораст броја становника. Биљке су давале крупније и квалитетније плодове, што је постало пожељно и све више тражено. Једина биљка која је добила на величини плода, а изгубила на квалитету је јагода. Остало бобичасто воће није претрпјело велике измјене у односу на своје претке. Ситне шумске јагоде много су здравије и квалитетније од хибридизоване верзије. Банана је воће које свакодневно једемо у сировом стању, користимо у смутијима, колачима, а не знамо да се биљке лабораторијски производе и саде на плантаже. Због тога банамама какве познајемо пријети изумирање, јер биљке не могу да развију отпорност на болести те се уколико једна јединка оболи, уништавају све биљке на плантажи. Много примјера можемо навести међу украсним биљкама. Данас има толико биљака са шареним листовима да вам у врту више нису потребни цвјетови који ће привлачити пажњу. У понуди се могу наћи биљке са црвеним, сивим, наранџастим, љубичастим, жутим, плавичастим и бијелим листовима, са различитим шарама, пругама јарких боја и са мрљама. Многе ове особине се у природи јављају као аномалија, а касније нестају. Неке биљке их имају, али нису толико изражене. Да не буде забуне, има биљака које су природно прави паунови биљног свијета. На примјер вариегата, то је бијела, жута или свијетлозелена шара и она се обично појави на једном листу, али следећи лист је обично нема. Некад се деси да читава биљка има генетску мутацију, али се не преноси сјеменом даље на потомство. У неким случајевима се дешавало да зелена биљка један временски период производи шарене листове и онда се врати у своју оригиналну форму. На данашењем тржишту украсних биљака, необичне биљке су тражене. Управо је то оно што многи узгајвачи данас раде. Циљ им је продати што необичније биљке, а да би то добили, они биљке излажу вирусима и генетски их модификују. Касније да би задржали ту особину, они ту

биљку вегетативно размножавају, тј. клонирају. Када узмете резницу са биљке и посадите је, уколико се та резница укоријени, ви уствари генетски имате идентичне биљке. Иако оне гледане оком могу бити различите по величини. Без обзира што је једна биљка у Бањој Луци, а друга у Катанији и што расту у различитим условима, оне ће на генетском нивоу бити идентичне. Што се тиче генетске измјене биљака навешћу један примјер. Начин на који је настала ова биљка је тајна коју чувају ботаничари. Ријеч је о једној врсти кане. Име ове биљке је кана 'Клеопатра' и сматрам да јој име пристаје. Ово је украсна биљка са крупним листовима и високим растом, која на свом листу најчешће има љубичасте или бордо мрље. У неким случајевима има таман лист са зеленим мрљама, зависи како се гледа. То ништа не би било чудно да није ријеч о химери. Ова биљка у себи има генетски материјал двије биљке потпуно различитог изгледа, а које припадају истој врсти. Једна биљка има зелен лист и крупан жут цвијет, док друга биљка има таман лист и црвен цвијет. Изданци на овој биљци често знају бити обојени пола у једну, а пола у другу боју, цвјетови исто. Прво спомињање ове биљке забиљежено је 1895. године.²²

²² Ian Cooke, *The Gardener's Guide to Growing Cannas*, hardcover, Timber press Portland Oregon, 2001. 71.

40. „Кана (Сапна 'Слеопатра)“, 30x40cm, дрвене бојице на папиру, 2020. година

Лоша страна генетске модификације је да се намјерно потискују дивље биљке, чак и хибриди како би се уступило мјесто лабораторијским биљкама са измијењеним генима. Ово је нешто с чиме нисмо имали проблема на нашим просторима досад, али не значи да нећемо имати у будућности.

41. „Кана (Canna 'Stuttgart')“, 30x40cm, дрвене бојице на папиру, 2020. година

42. „Кана (Canna 'Creamy stripes')“, 30x40cm, дрвене бојице на папиру, 2020. година

Серија цртежа које сам радио дрвеним бојицама на папиру приказују биљке које су произведене укрштањем или у лабораторијским условима од стране човјека. Данас је производња украсних биљака постала уносан бизнис и развијена је до те мјере да купац може наћи скоро све што пожели. Управо ту долази до једног вида такмичења међу узгајивачима ко ће произвести што необичнију биљку, а при томе је што боље продати. Данас можете узгајати врт који ће бити препун шарених и јарких боја, а да немате ниједан цвијет у њему. О чему говорим, можете видјети у приложеним репродукцијама радова. Поред већ поменутих кана под називима 'Дурбан' и 'Клеопатра' имамо и многе друге.

43. „Кана (Сапна 'Thai rainbow')“, 30x40cm, дрвене бојице на папиру, 2020. година

44. „Драцена (*Dracaena fragrans* 'Cintho')“, 10,5 x 29,7
 cm, дрвене бојице на папиру, 2023. година (лијево)

45. „Драцена (*Dracaena fragrans* 'Yellow coast')“, 10,5 x 29,7
 cm, дрвене бојице на папиру, 2023. година (у средини)

46. „Драцена (*Dracaena fragrans* 'Golden coast')“, 10,5 x 29,7
 cm, дрвене бојице на папиру, 2023. година (десно)

47. „Кана (*Canna* 'Wolfsong')“, 30x40cm,
 дрвене бојице на папиру, 2020. година

Не тврдим да је ово лоше, исто тако не тврдим ни да је добро. Признајем да сам и сам очаран бојама и изгледом појединих биљака и разумијем зашто их људи купују. Неке од њих сам узгајао или још увијек узгајам. Проблем је у томе што човјек своја достигнућа најчешће користи у негативне сврхе, те тако и ово. Свјесно уништава обичне биљне врсте, па и хибриде, како би их замијенио генетски модификованим биљкама. Прије академских студија сам покушао да узгајам биљке из сјеменки, биљке од којих имам велику шансу добити нешто ново, али пустио сам природу да одради своје, нисам се уплитао у укрштање директно, само сам на крају сезоне покупио сјеменке са биљака. Морам признати да сам у неколико случајева био поприлично изненађен. Од једне биљке са које сам узео сјеменке, са исте гране, добио сам много различитих, а опет сличних сорти. Неке су се разликовале у боји, облику и величини листа, неке у боји, величини и облику цвијета. То показује колико је генетика код биљака богата. У потрази за савршенством, узгајивачи су направили биљке које не личе на своје природне претке. Управо због тога на радовима је сваки лист урађен на исти начин. Централни дио листа налази се на средини рада, а све шаре су усмјерене према горе. Трудио сам се да их урадим што финије, управо због тог савршенства ка којем је стваралац тежио када их је у лабораторији стварао или док их је укрштао.

Како сам већ напоменуо одређене су се биљке и животиње почеле неконтролисано ширити након што су намјерно донесене на наше подручје као украсне биљке за

приватне вртове или због крзна. Много гора ствар је та што одређене биљне и животињске врсте залутају као слијепи путници и на крају заврше у нашем екосистему. Није риједак случај да на примјер у воћу из Африке или Јужне Америке допутује паук или неки инсект који изађе из испоруке кад она стигне до маркета. До сада је зима била та која је спречавала ширење ових врста. Све те биљне и животињске врсте нису навикле на наше хладне временске услове и често их не могу преживјети, али како зиме постају све топлије, виђаћемо све више ових егзотичних биљних и животињских врста у нашим крајевима. Иста ствар се дешава и са кућним љубимцима који побјегну власницима или их власници намјерно пусте, јер се не могу бринути више о њима.

Нажалост таквих примјера је данас много. У једном граду у Њемачкој поред голубова, врана и осталих птица карактеристичних за све европске градове имате и зелене дивље папагаје. Жутоглави амазонац (*Amazona oratrix*), врста папагаја који иначе живи у мангровим шумама на територији Мексика и сјеверне Централне Америке, своје уточиште пронашао је у Штутгарту, једном од највећих њемачких градова. Наиме јато ових папагаја живи и гнијезди се успјешно у крошњама градског дрвећа. Није јасно одакле су дошли, вјерује се да су побјегли неопрезним кријумчарима егзотичних животиња. Иако су зиме у Њемачкој хладне, ово јато већ годинама презимљава без икаквих проблема.²³

То само показује колико је природа невјероватна и колико су поједине јединке способне да се адаптирају на одређене услове живота. Поред Њемачке могу се наћи и у Јужној Калифорнији. Ова јата предмет су проучавања од стране научника, јер се број јединки у дивљини смањује и ова врста је угрожена. Научници вјерују да су управо они кључ и да носе генетску разноврсност која ће у будућности омогућити повећање броја јединки у дивљини. Оба ова примјера показују како некад и мале одлуке могу имати велики утицај на животну средину. У једном случају, посљедице су катастрофалне, док у другом могу бити кључ за даљњи опстанак неке врсте.

Хибридизација животиња, првенствено паса, довела је до настанка многих раса, али у жељи за постизањем што необичнијих миксева, људи укрштају расе које се не би требале укрштати, те тако настају животиње које се рађају са девијацијама и великим бројем здравствених проблема. Гдје су моралне границе овдје и како их одредити?

²³ Преузето из видеа „How These Amazon Parrots Ended Up in Snowy Germany | Wild to Know“ јутјуб корисника „Terra Mater“, <https://www.youtube.com/watch?v=qssVCUHreIA>

Ову тему помињем зато што се тренутно налазимо на прагу генетске модификације људи. Генетска модификација, односно биоинжењеринг представља човјеково уплитање у природне процесе на генетском нивоу. Моћи ћемо да креирамо људе по својој замисли, а исто тако да утичемо на друштвене особине људи, па и само друштво на крају. Ускоро ћемо почети узгајати резервне дијелове за људе у лабораторијама и касније их пресађивати по потреби.²⁴

„Још упечатљивија чуда могу да се изведу генетским инжењерингом, због чега се поставља мноштво етичких, политичких и идеолошких питања. Нису само побожни монотеисти ти који приговарају како човек не би смео да присваја Божју улогу. Многи освједочени атеисти нису ништа мање уздрмани тиме што научници залазе у посла природе.“²⁵

Како и не би били уздрмани када човјек има тенденцију да све искористи у негативне сврхе. Тренутни циљ биоинжењеринга је да човјеку продужи живот, али крајни циљ је да човјека учини бесмртним. Исто тако спајање човјека са машинама и стварање киборга има и позитивну и негативну страну. Увелико може помоћи људима који су рођени са одређеним недостатком, али исто тако може створити супер људе. Због свега овога, будућност сапијенса је неизвјесна. У шта ћемо се претворити, која ће слjedeћа степенница бити?

*"We had a garden, and we paved it"*²⁶

Овај цитат много говори о положају људске цивилизације данас. Он и у серији скреће пажњу на њихову прошлост, односно нашу садашњост. Великим технолошким напретком постали смо заточеници који су сами себе осудили на робију сопствених креација. Човјек није ни свјестан да је у затвору који је сам пројектовао. У ћелији је од стакла и бетона, живи одвојен је од природе, гледајући у екран. Постали смо охола бића, отуђена не само од природе него и од себе самих.

Ево наведимо један примјер. Човјеку данас, када гради кућу, циљ је да поплоча двориште или да има потпуно савршен травњак са само једном врстом траве и без иједне друге травке. Наравно уз то иде и велика количина свих могућих пестицида и вјештачких

²⁴ (парафразирано) Јувал Ноа Харари, *Сапијенс. Кратка историја човечанства*, Лагуна, Београд, 2019 година

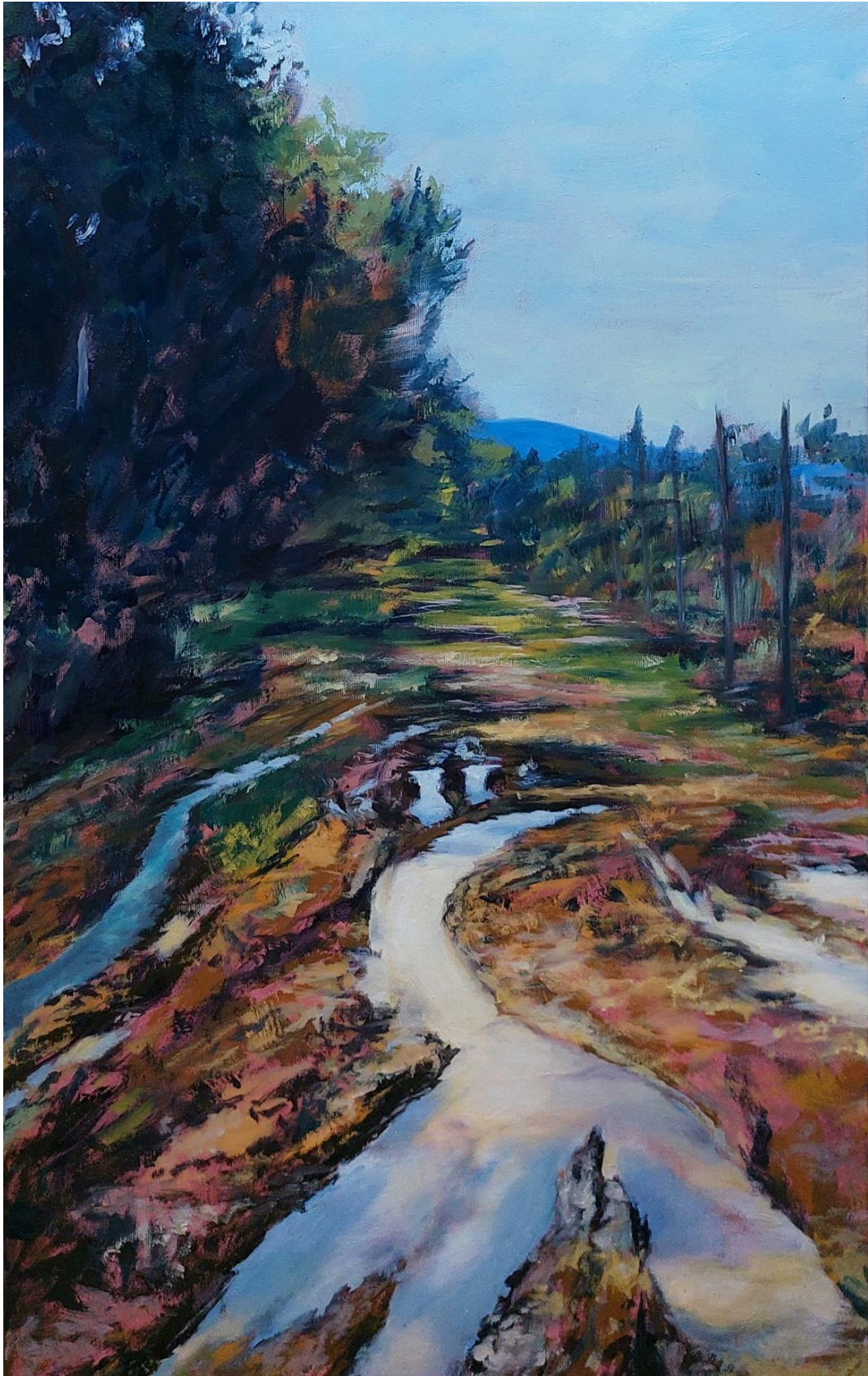
²⁵ Јувал Ноа Харари (2011), *Сапијенс. Кратка историја човечанства*, Лагуна Београд, 2019. година, 515.

²⁶ Френклин Деграф (Franklin DeGraaf), *Пространство (The expanse)*, 2015. година, Сезона 1, епизода 3.

ђубрива. Поред тога ако има базен, у њега сипа многобројне хемикалије како би вода била чиста. Наравно, какав би врт био без биљака? Ту је неколико великих саксија са необичним биљкама које су хибридлизоване или генетски измијењене до те мјере да им је немогуће утврдити поријекло. За неке је ово идеалан врт, док инсекти у већини случајева немају никакву корист од тих „лијепих“ цвјетница. Ако погледате у часописима, на интернету или телевизији, овако је уређена скоро свака луксузна кућа данас. Оштре линије, све под шпагу доведено и све оскудно, а унутрашње уређење није ништа боље.

Управо ово чини да човјек буде депресиван и незадовољан, а исто тако локалном екосистему не помаже ништа. У оваквом окружењу човјек се не може опустити. У тежњи да постигне савршенство изгубио је смисао зелених површина. Циљ сваког врта требао би да буде да привуче што више живих организама. Кључ је у разноврсности. Када се то постигне знаћете да је ваш врт здрав и да имате здраву околину у којој можете уживати. Наравно употребу хемије треба свести на минимум, а окренути се органским рјешењима. Претјерана употреба хемије изазива велику штету за живи свијет, а и за само земљиште. Исто тако велика количина хемије заврши у нашим ријекама. Због овога испашта и живи свијет који се налази у њима. Водени токови носе те отрове све до мора и океана и тако шире загађење.

Рад под називом „Бијеле локве” наизглед се чини као сасвим обичан пејзаж. Видимо мјесто гдје у контакт долазе шума - нетакнута природа и уређен воћњак, а у дну слике су видљиве локве у којима се небо огледа. Оно што је битно на овој слици јесу трагови тракторских гума пуни воде. Овај рад приказује стање у једном од многих воћњака у којима сам радио. Локве се не виде одмах када се дође на локацију, јер су у задњем дијелу воћњака. Вода се накупила након падавина од претходне вечери, а оне су сапрале пестициде, ђубрива и све остале отрове који се користе у воћарској производњи. Колико је земљиште затровано показује управо та бијела вода, јер је воћњак третиран пестицидима и вјештачким ђубривима на неадекватан начин. Претјерана употреба пестицида доводи до затровања земљишта, а све то преко падавина и отицања воде завршава у ријечним токовима. Ово нам је исто тако добар показатељ квалитета „домаће“ хране коју конзумирамо.

48. „Бијеле локве“, 50 x 80 cm, уље на платну, 2023. година

Водимо се идејом да смо укротили природу. Да је природа под нашом контролом. Нисмо ни свјесни да је обрнуто, погледајте само мјеста која је човјек напустио. Има их код нас много, природа је нашла начин како да поново освоји та мјеста. Узима назад оно што јој је отето. Дрвеће дословно ниче из бетона, маховине и лишајеви прекривају бетон и асфалт. Све оно што је човјек досад створио и што ће икад створити једног дана природа може поново освојити. Постали смо штеточине и паразити, похлепни потрошачи свега што нас окружује, умјесто да смо чувари наше дивне планете, јер једино њу имамо. Многи нису ни свјесни колико смо мали у поређењу са свим што нас окружује. Иако смо напредовали као цивилизација, несумњиво храбро корачамо напријед, али не видимо колико уствари духовно и морално назадујемо. Душа нам се губи и полако копни. Понекад се дешавају ствари којих нисмо ни свјесни. Еволуција природе није готова, ни људска еволуција није готова, развој наше врсте још увијек траје. Све је и даље у покрету, све се мијења, ништа није статично. Право питање је како ће то све изгледати у сљедећих неколико стотине година, с обзиром да долази до све веће упетљаности човјека у природне процесе. Гдје требамо поставити границу и рећи, сад је доста? Гдје је крај?

Могућности и модели повратка природи и борба за њену заштиту

Подручје Балкана, поред културних богатстава, богато је и природним љепотама и ресурсима. Иако су освојена од стране човјека, поједина мјеста су и даље задржала своју љепоту и дивљу страну. Богата су разноврсном флором и фауном, изворима питке воде, релативно чистим језерима и ријекама и великим шумским подручјима. Нажалост већину тога не чувамо, користимо како не треба и не маримо за посљедице. Блихин скок је водопад који се налази у родном мјесту мојих родитеља, код Санског Моста, а запостављен је од стране домаћег становништва, што ми је било јако чудно, јер је водопад импресиван, око седамдесет метара висок и ушушкан у нетакнуту природу. Мислим да ријеч „запостављен“ и није права ријеч којом бих могао описати овакав приступ, прије би се могло рећи да много људи и не зна за њега. Управо због тога сам га и одабрао као мотив. Својим изгледом подсећа на водопаде какве видимо само на филмовима. Ово није први пут да радим рад на којем је баш овај водопад главни мотив. Сликао сам га и раније, а код посматрача обично изазива позитивне реакције и одушевљење, па сам након излагања рада засут питањима о њему. У томе је и дио рјешења, у подизању свијести о постојећим проблемима који се нагомилавају, спознаја са каквим природним богатствима располажемо. То је уједно и један од циљева мог умјетничког рада - да отворим људима очи. Утицај човјека је све већи. Управо због тога вријеме је да се тргнемо и сачувамо оно мало што је од природе остало.

49. „Блихин скок“, 70 x 130 см, уље на платну, 2023. година

Балкан је мало подручје у односу на остатак свијета. Нема велики број становника и државе нису међу најразвијенијим економијама у свијету. Ту су још и вјештачке границе које су наметнуте и стална национална и религијска напетост између народа који живе на овом простору. Човјек треба мислити на будућност, не само на своју, него на будућност његовог потомства и цјелокупног живог свијета. Све што има данас, човјек дугује природи. Укључујући и своје постојање. Иако се удаљио од својих предака који су живјели у природи, опет јој се радо враћа. Кад год иде на одмор, иде у природу. Кад има паузу за ручак или чека аутобус, шета парком и пусти да му мисли лутају како би му вријеме брже прошло. Човјек чак и у свој пословни и приватни простор уноси дио природе. Многи људи узгајају биљке у саксијама на својим канцеларијским столовима или у својим становима и на балконима, праве вртове на врховима небодера, на фасадама зграда, па чак посвећују један дио објекта само за унутрашњи врт, гдје узгајају палме, фикусе и остале тропске биљке које нису карактеристичне за наше подручје. Мало је станова или кућа у чијем ентеријеру или екстеријеру нема зеленила. Убрзан живот, вишесатно радно вријеме у затвореном простору, стрес и бука великих градова исцрпљују људски организам, како психички, тако и физички. Људско око је кроз свој настанак и развој дуже времена провело гледајући у зеленило са испреплетаним детаљима, него у бијеле стерилне зидове у које се затворио. Могу слободно рећи да је ово исто као већ поменути примјер гдје је човјек фасциниран плесом пламичка ватре. Иако смо своју животну средину измијенили до непрепознатљивости, то урођено трагање за чудима и љепотама природе и даље живи у човјеку. Сам чин уношења природе у простор у којем свакодневно борави је непобитан доказ да свјесно или несвјесно тражи више од скученог простора у који су се људи затворили. Данашњи човјек жуди за повратком природи, хтио он то признати или не, што је мало иронично, с обзиром да упорно поплочава рај у којем живи. Након боравка на селу или камповања у природи, људи се могу осјећати исцрпљено физички, али се одморе психички, а уз све то, људски организам је навикао на физичку активност, самим тим има бољи и квалитетнији сан. Ако човјек жели да успије у очувању наше животне средине, мора створити модел по којем ћемо се за природу борити на еколошки освијештен начин поштујући прописе. Природним средствима, живим организмима, свиме оним што неће нанијети више штете него користи. То захтијева упорност, али је изводљиво. Након тога, на неким мјестима ће се највише помоћи својим одсуством или ако је човјек само посматрач. Кренимо од једне наизглед обичне ствари коју може учинити свако ко има мало времена и простора. Да би људи помогли екосистему колико толико, а и себи самима, свако може имати свој

врт. Вртларство је забаван хоби. Наравно уз мало труда. Није битно да ли је то једна саксија цвијећа или прави врт. Када би сваком појединцу узгајање биљака постало хоби, многе ствари би биле другачије. Прво, човјек би научио да брине још о нечему осим о самом себи. Друго, као што сам већ навео, помогао би локалној фауни. Добра ствар је што у задње вријеме све више људи који се баве вртларством свој врт окрећу ка оном здравијем начину узгоја. Небитно да ли себи производи храну или само украсне биљке које доносе корист животињама. Наравно то је у складу са финансијама и способностима. Људи се све више се окрећу ка узгоју цвјетница које привлаче опрашиваче, првенствено пчеле и лептире, избацују употребу вјештачких ђубрива и пестицида. Неки људи у своје вртове додају и језерца која држе по еколошким прописима. Некада је довољно да прескоче кошење свог травњака како би локалне цвјетнице имале шансу да се исцвјетају. Многи инсекти ће ту пронаћи свој дом. Из личног искуства сам примијетио да уколико се не користе пестициди и ако се биљке узгајају на органски начин, врт ће врвјети од живота. Уколико је двориште или врт богато разноврсним инсектима и ако га редовно посјећују дивље животиње попут птица, гуштера и јежева, то значи да вртлар на правом путу. Треба запамтити да су вам управо животиње добар показатељ здравља околине. Прије неколико година сам радио у воћњаку у којем је било јако мало инсеката, а птица и осталих животиња скоро да никако није било. Иако је тај воћњак у планини, окружен шумама, оно што је мене изненадило јесте та тишина, јер у њему није било птица. Човјек би помислио да је то због људске активности, али прије би се могло рећи да је због употребе одређених хемијских средстава. Језив је тај мук на мјесту на којем се очекује да буде много цвркута птица и већа активност инсеката. То најбоље говори о квалитету хране коју људи конзумирају, а која је наводно здравија, јер је домаћа.

У граду није ништа боља ситуација. Градски паркови би се требали преуредити у велике вртове у којима би се узгајале биљке које би биле од користи за локалне животиње и за самог човјека. У градовима код нас се све више значаја даје зеленим површинама. Не требају се радити велика истраживања да би се схватило да су дрвореди и паркови од великог значаја за сваки град. Паркови су током скоро читаве године зелене оазе у којима се може наћи мир и одмор. Радови „Парк“ и „Небо“ приказују два идилична мотива, а који се налазе у кампусу у Бањој Луци. Ова два рада сам насликао како бих показао да не требамо напуштати град да бисмо уживали у бујном и здравом зеленилу које врви од живота. Иако један рад приказује дрвеће испред студентског дома, а други приказује

крошње иза Академије умјетности, то би се тешко могло закључити ако бисмо гледали само рад, без да се зна тачна локација ових мотива. Овај бор изгледа као да је негдје у планини, а ове крошње као да су густа непроходна шума, а не парк. Требало би подигнути поглед са телефона, изаћи вани и прошетати како би се растертили од свакодневног стреса. Навикли смо да увијек негдје журимо, али морамо пронаћи мало времена и за себе. Управо су због тога су градски паркови јако битни, и важно је да буду уређени по еколошким прописима.

50. „Парк“, 65 x 110 cm, уље на платну, 2021. година

51. „Небо“, 65 x 110 cm, уље на платну, 2021. година

Дрвеће осим што упија загађење и смањују буку, оно својим крошњама прави хлад и спушта летње температуре некад за више од десетак степени. Асфалт и бетон током дана упијају много сунчеве енергије коју током ноћи ослобађају. Ово за последицу има да су градови у току лета много топлији у односу на периферију, те се тако ствара

микроклима. У Бањој Луци се сади много дрвећа, што је за сваку похвалу. Само би се требало порадити на разноврсности. Наравно, мање је посла и лакше је задовољити потребе дрвећа када се ради о истој врсти, јер сва стабла захтијевају исти приступ и имају исте захтјеве за узгој, али монокултура није баш паметан избор због могућности појаве и ширења штеточина и болести на тим стаблима. Поред претходно наведеног, најбоље би било да се ради о биљним врстама са локалних подручја, које су навикле на услове живота мјеста у којем су. Наравно, не треба бјежати од других биљних врста које нису карактеристичне за подручје Балкана, али се мора водити рачуна о томе да то нису инвазивне врсте и да су саднице прошле одређене фитосанитарне прегледе како би се осигурало здравље и квалитет самих садница, а исто тако да се нове болести и штеточине не би ослободиле у околину у којој их раније није било. Као што је већ у овом раду поменуто, већ је касно за превентивне мјере заштите на биљкама, јер су поједине штеточине и болести увелико присутне на биљкама. Потребно је ангажовати стручан научни кадар с циљем истраживања и ефикасне борбе против најезде тих организама, како би се могло адекватно информисати и едуковати становништво. Један од модела који би можда био користан јесте борба са предаторским инсектима или грињама против биљних које наносе штету на биљкама. Исто тако, треба се обратити пажња да се ти организми не хране ничим другим осим штеточинама које су напале биљке. Овим се смањује потреба за пестицидима, а још једна од предности предаторских инсеката јесте што њихов број зависи од доступне хране, то јест штеточина, како опада популација штетних организама, опада и популација предаторских инсеката и гриња.

Иако пређен праг губитка здраве животне средине глобално, није касно да се природа спаси, само је потребно издвојити времена, рада и труда. У раду је поменуто да је јако битна едукација људи по том питању. Поред тога што су у школу уведени предмети и активности за заштиту животне средине, јако је битан рад и активизам младих људи. Треба направити разлику између активизма и вандализма. Да се не буде вођено негативним примјерима у свијету гдје се уништавају културни споменици, државна имовина и имовина грађана како би се привукла пажња или како би се наводно тиме освијестили грађани о заштити природе. То је контрапродуктивно, само се изазива материјална штета, неријетко и физичке повреде, али и љутња и незадовољство код грађана. Након таквих испада људи још мање значаја дају правим активистима који се уистину и на прави начин боре за заштиту природе и активизам почињу повезивати са вандализмом. Поред проблема болести и штеточина постоји још и проблем са крупним

и ситним отпадом који човјек оставља иза себе, загађењем ваздуха, воде и земљишта. Гомиле смећа представљају велики проблем, нарочито у ријечним токовима. Смеће закрчује бране, одводне канале, качи се по дрвећу, а праве размјере проблема се виде тек када се ниво водених токова подигне и поплави многа насељена мјеста, након повлачења воде, сво то смеће остаје, а са њим се паралелно шире и болести. Стаклени отпад је нарочито опасан, јер у врелим љетњим мјесецима може изазвати пожар. Квалитет ваздуха у градовима из године у годину је све гори и гори. Потребно је извршити измјене како би се аерозагађење svelo на минимум. Исто важи и за канализационе мреже које су спојене тако да у већини насељених мјеста отпад завршава директно у ријекама. Дефорестација је један од проблема који би се могао ријешити поновним пошумљавањем, али ту се мора водити рачуна о здрављу садног материјала и да се користе биљне врсте које су већ биле заступљене на том подручју. Постепеним радом и ангажманом направиће се велике промјене. Некад наизглед мале и обичне промјене навика и понашања могу имати велики утицај и донијети значајне резултате. Када би се само пронашао одговарајући начин одлагања отпада и његову рециклажу, остварио би се велики напредак. Ангажманом и радом могло би се очистити доста смећа које се нагомилало дословно свугдје, а рециклажом би се требало побринути да тај отпад не заврши поново у природи. Рад на свим проблемима постепено, након неког времена природи би вратио стари сјај, а самим тим би се привукло више туриста. Имамо ту Балкан је богат природним љепотама које би се могле искористити у туристичке сврхе, али људима се треба омогућити интеракција с природом како би је што боље упознали, али истовремено да иза туриста не остају гомиле смећа и да човјек својим присуством не изазива штету као што се то сада дешавало. На примјер рад „Зимски пејзаж“, је рад на којем сам приказао нетакнуту успавану шуму. Управо овај рад показује како

пролазимо покрај дивне природе, а да не обраћамо пажњу. Предложак је фотографисан из аутомобила у покрету. Морам признати да се ни ја нисам зауставио да уживам у његовој љепоти, јер увијек негдје журим. Управо то је проблем већине грађана данас. Један од циљева ми је да што већи број упозна нашу животну средину, а самим тим да је и заволе, и да схвате важност њеног очувања. Због тога сликам радове са идиличном природом. Природом која нас окружује. Јако је битно показати младим људима колики утицај имамо на природу и како према њој треба да се односимо. Интересантно је видјети да су многи људи још увијек радознали, спремни да истражују. У њима поново оживи авантуристички дух. Када почне нека дискусија везана за наше окружење, за причу су најзаинтересованија дјеца, мада има

52. „Зимски пејзаж“, 65 x 110cm, уље на платну, 2021. година

и одраслих у којима као да се пробуди дијете. Као да поједини мотиви на сликама у њима пробуди неко давно заборављено сјећање из дјетињства.

Екологија у умјетности

Као што је наглашено више пута, природа је од почетка будила машту у човјеку. То се најбоље може видјети у умјетности. Од постанка човјека па до данас била је незаобилазан мотив. Бројни биљни и животињски детаљи красе многа умјетничка дјела, свакодневне предмете и архитектуру. Оно што је још интересантно јесте да се у умјетности најчешће сликало све што се дешавало тада у људском друштву. Како се дешавања обично рефлектују у умјетности, па и сама природа која је окружавала ствараоца, исто тако је и деструкција природе нашла своје мјесто. Поједине људе уништавање природе је погодило, самим тим су осјетили потребу да се кроз умјетничке радове изразе и да покушају да изазову промјене, да пробуде свијест и изазову реакцију код публике. Како су се ефекти вишевијековне експлоатације природе и потрошачког начина живота почели примјећивати тек у двадесетом вијеку, у том периоду долази до појаве гране науке која се зове Екологија. Укратко, екологија је наука о животној средини. У склопу ње проучавају се утицаји животне средине на жива бића и обрнуто. Иако данас када се каже екологија, многимима је асоцијација да се у екологији проучава само заштита животне средине од загађења. Екологија и умјетност су два појма која су као појмови настали у потпуно различитом времену јако удаљена један од другог, али екологија, као и умјетност прати човјека од његовог постанка до данас. Ова два појма су међусобно испреплетана. Као што је већ напоменуто, човјек је прије живио у складу с природом, а развојем великих цивилизација, његов положај се постепено помјера у центар пажње и од ловца сакупљача човјек је постао господар, а логичније би било да је постао чувар природе, јер сам за себе тврди да је најинтелигентније биће на планети. Претече еколошкој умјетности су поједине гране умјетности међу којима су најзначајније ленд арт и пејзажно сликарство. Разлика између ленд арта и еколошке умјетности је у томе што радови ленд арта настају од материјала који се проналази директно у природи, они остају вани и бивају изложени елементима који подстичу ерозију и на крају пропадање и нестанак тих радова, док еколошка умјетност, односно еколошки радови могу, а и не морају бити унесени унутар четири зида, то јест у музејски простор, да би их посматрач могао видјети. Ова врста умјетничких радова се може израдити од разградивих или неразградивих материјала. У себи могу садржати и живе биљке. Самим тим трајање еколошких радова је у неким случајевима дуже. Еколошка умјетност или еко умјетност почиње да се развија на западу Европе и у Сјеверној Америци, код нас се тек у новије

вријеме јавља одређен број умјетника који у свој рад уводе екологију као тему. На нашем подручју, због свих историјских дешавања не придаје се велики значај заштити и очувању природе. Дио екологије који се бави заштитом животне средине тек се од недавно јавља у умјетности. Појам екологија први пут се помиње средином деветнаестог вијека. Првенствено јер је заштита животне средине дошла у центар пажње због превелике потрошње необновљивих ресурса и великог загађења и уништења природе.

Поједини умјетници у склопу својих радова користе живо дрвеће, односно саднице стабала, али то је само привремено и не на адекватан начин.

Сукајне Повел (Sukauna Powell) у свом кратком извјештају који је објавила 2021. године писала је о овом проблему. На примјер у раду умјетнице Ес Девлин, познат под називом „Шума за промјене“ који је био изложен у лондонском Сомерсет хоусе-у (Somerset House) према ријечима Сукајне Повел користиле су се саднице стабала само привремено. Рад је постављен као шума којом је посматрач могао прошетати и он шаље јасну поруку. Проблем је у томе што је испод те шуме била пластична подлога, а супстрат у којем су стабла била посађена једва да је био дебљине 30 cm. Поједина стабла су почела венути непосредно након поставке самог рада. За стабла је речено да ће бити враћена у расадник или да ће касније бити посађена, али њихова тачна судбина се не зна. Исто тако важи и за рад под називом „Призивање наде“ који је урадио студио за дизајн под називом Суперфлуks, а приказан је на Бечком бијеналу 2021. године. Ни судбина тих стабала се не зна.²⁷ Ово нажалост нису једини примјери.

Проблем код појединих радова јесте да они нису уистину еколошки. Они шаљу јасну поруку, али дрвеће које је посађено у склопу рада, касније најчешће пропада, а требало би наводно бити сачувано. Што доводи у питање какву корист доносе ти радови, ако за резултат имају мртве или осакаћене саднице. То опет доводи до уништавања, као када се на папир који се прави од дрвета наишу слогани за заштиту дрвећа. Мали број умјетника сачува те биљке и даље их преда на бригу некоме или их врати назад у вртни центар одакле су преузети. Што је мало иронично, ако се стабла користе управо за заштиту природе. Није риједак случај да се тим искориштеним биљкама скрати животни вијек, управо због небриге док се налазе у склопу умјетничког рада. Најбоље би било да, уколико се користе биљке или животиње у склопу рада, тај рад буде као ленд арт. Нешто

²⁷ (парафразирано) Преузето са сајта „elephant.art“ <https://elephant.art/is-eco-art-lazily-barking-up-the-wrong-trees-13072021/>

слично радовима Ендија Голдсвортија (енгл. Andy Goldsworthy), гдје ће бити одрађени на локацији од природних материјала или материјала који нису штетни за природу. А ако радови захтијевају живе биљке, да се поставе на мјестима гдје ће се те биљке моћи нормално развијати како би опстале дуги низ година и како би биле корисне за екосистем и за човјека. Дobar примјер умјетника који се бави еко умјетношћу, а који своје инсталације поставља у природу јесте Џејсон де Каирес Тејлор (Jason deCaires Taylor) који ради скулптуре и поставља их на дно мора тако да његови радови изгледају као споменици под водом. Његови радови осим што су умјетнички, они играју велику улогу за локални екосистем. Најчешће своје радове ради од цемента који је отпоран на морску воду и оштећења од олуја, а његови радови постају темељи на које ће се населити океански живи свијет, да би на крају постали живи гребенови. На њима се види кроз које све процесе природа преузме оно што човјек направи.

Улога умјетности у рјешавању проблема јесте велика, иако се не чини тако. Умјетник управо кроз своја умјетничка дјела представља проблеме посматрачу, критикује, а у неким случајевима нуди рјешење проблема. Оно што је карактеристично за умјетност јесте да она увијек иде мало испред свога времена и указује на проблеме који долазе. Зато је битно не само да се кроз умјетност укаже на проблем, него да се допре до ширих народних маса. Сви остали проблеми постаће неважни када се изгуби мјесто и услови за нормалан живот. Тек када људско друштво остане без свега схватиће да се новац не може јести и пити.

Закључак

У овом писаном раду помиње се настанак људске цивилизације и њен однос са природом од самог почетка па све до данас. Људи су у почетку живјели у складу са природом, али су негдје успут скренули са правог пута и лутају у тами. Дотакао сам се теме деструкције и култивације природе и показао како је човјек сам себе довео до напретка и назадовања истовремено. Човјекова природа је таква да све што је слободно и дивље, људска врста то жели укротити и искористити. Никома није јасно зашто је људска врста таква каква јесте, јер поред жеље коју има за укроћивањем, подједнако у њој расту деструктивне потребе. Људи су се отуђили од природе, али и једни од других. Како вријеме пролази, све је горе и горе, деструкција природе се убрзава, а небрига код људи се повећава. Човјек без природе не може. Затборио се у зидове које је сам изградио, отуђио се од свега што је милионима година испреплетано кроз његове гене и чуди се зашто је несрећан. Ако се овако настави, ова мирољубива природа какву данас човјек познаје постаће само далеко сјећање. Пробудиће се у много суровијем свијету, а зеленило пејзажа биће само приче које ће преносити својим унуцима. На својим радовима представљам два стања природе, једно у процесу креације, а друго у процесу деструкције. Природа која је у процесу деструкције је у таквом стању управо због човјека и његове похлепе. Сврха мојих радова је да едукују али и да упозоре човјека да су промјене нужне и да почињу од њега. Занимљиво ми је посматрати људе и њихове реакције на моје радове. Циљ ми је да код посматрача пробудим машту, да га мотиви пробуде, да се тргне, да сам покрене дискусију, да искаже своје виђење радова и свој лични доживљај ове теме.

Литература:

Дејвид Атенборо, 2020. година, *Живот на нашој планети. Моје сведочење и визија будућности*, ЛАГУНА Београд

Ian Cooke, 2021., *The gardener's guide to growing cannas*, Timber press Portland Oregon

Јувал Ноа Харари, 2019. година, *Санијенс, Кратка историја човечанства*, ЛАГУНА, Београд

Кристофер Рајан 2022. година, *Цивилизовани до бола, Цена напретка*, ЛАГУНА, Београд

Линкови:

„BBC News на српском <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-66304986> приступао 06.11.2023.

„DW“, <https://www.dw.com/hr/florida-i-njezin-uvezeni-problem-s-pitonima/a-62313394> приступао 6.11.2023.

„elephant.art“ <https://elephant.art/is-eco-art-lazily-barking-up-the-wrong-trees-13072021/> приступао 5.11.2023.

„MeteorologijaenRed“, <https://www.meteorologijaenred.com/bs/koji-su-bili-najrazorniji-tornadi-u-istoriji.html> приступао 6.11.2023.

Мезоциклона, „Vrijeme.net“, <https://www.vrijeme.net/pojmovnik/mezociklona> приступао 31.01.2024.

„Radio Slobodna Европа“, <https://www.slobodnaevropa.org/a/grcka-pozari-eu/32570083.html> приступао 05.11.2023.

Утицај загађења ваздуха на трудноћу, „eklinika“, <https://eklinika.telegraf.rs/deca/14185-uticaj-zagadjenja-vazduha-na-trudnocu-i-plod-plastika-u-posteljici-nerodjenih-beba-ostecenje-ploda> приступао 06.11.2023.

Остали извори:

Серија Пространство (The expanse), Френклин Деграф (Franklin DeGraaf), Пространство, 2015. година, Сезона 1, епизода 3. <https://www.filmoviplex.com/sa-prevodom/13957-the-expanse-2015.html>

Јутјуб видео, How These Amazon Parrots Ended Up in Snowy Germany | Wild to Know youtube корисника Terra Mater, <https://www.youtube.com/watch?v=qssVCUHreIA>

Репродукције:

1. „Кана (Canna 'Durban')“, 30x40cm, дрвене бојице на папиру, 2020. година,	14
2. „Палма под снијегом“, 80 x 50 cm, уље на платну, 2023. година	23
3. „Тропска зимска ноћ“, 80 x 60 cm, уље на платну. 2023. године	23
4. „Скривена депонија“ 50 x 70 cm, уље на платну. 2022. година	24
5. „Вреће смећа“, 50 x 70 cm, уље на платну, 2022. година	24
6. „Депонија на води“, 120 x 90 cm, уље на платну. 2023. година	25
7. „Депонија“, 80 x 40 cm, уље на платну, 2022. година	26
8. „Смеће“, 50 x 70 cm, уље на платну, 2022. година	28
9. „Лист кестена“, 30 x 30 cm, уље на платну, 2023. година	29
10. „Кестенов лист-Cameraria ohridella“, 20 x 29 cm, дрвене бојице на папиру, 2023. година	29
11. „Црвени паук“, 21 x 29,7 cm, дрвене бојице на папиру, 2022. година	29
12. „Платанова мрежаста стјеница“, 35 x 50 cm, уље на платну, 2023. година	30
13. „Мртво стабло“, 100 x 150 cm, уље на платну, 2022. година (лијево), и „Скелет“, 100 x 150 cm, уље на платну, 2022. година (десно).....	31
14. „Умирућа шума“, 100 x 80 cm, уље на платну, 2023. година	32
15. „Дух“, 70 x 130 cm, уље на платну, 2022. година	33
16. „Хрстова шума“. 70 x 130 cm, уље на платну, 2022. година	34
17. „Болесна хрстова крошња“, 100 x 80 cm, уље на платну, 2022. година	35
18. „Хрстова пепелница (Erysiphe alphitoides)“, 15 x 29,7cm, дрвене бојице на папиру, 2023. година	35
19. „Мрежаста хрстова стјеница“. 27,4 x 21 cm, дрвене бојице на папиру, 2023. година.....	35
20. „Јасен“, 21 x 29,7cm, оловка на папиру, 2022. година	36
21. „Храст“, 21 x 29,7cm, оловка на папиру, 2022. година	36
22. „Стабло јеле“, 21 x 29,7cm, оловка на папиру, 2022. година	36
23. „Лишће“, 21 x 29,7cm, оловка на папиру, 2022. година	36
24. „Граб“, 21 x 29,7cm, оловка на папиру, 2022. година	36
25. „Мртво стабло“, 21 x 29,7cm, оловка на папиру, 2022. година	36
26. „Огољено стабло“, 21 x 29,7cm, оловка на папиру, 2022. година	37
27. „Пукотине“, 21 x 29,7cm, оловка на папиру, 2022. година	37

28. „Буква“, 21 x 29,7cm, оловка на папиру, 2022. година	37
29. „Спора смрт“, 21 x 29,7 cm, оловка на папиру, 2022. година	37
30. „Оштећено стабло“, 21 x 29,7 cm, оловка на папиру, 2022. година	37
31. „Лишај“, 21 x 29,7cm, оловка на папиру, 2022. година	37
32. „Грулеж стабла брескве“, 21 x 29,7cm, оловка на папиру, 2022. година	37
33. „Зарастајућа рана“, 21 x 29,7 cm, оловка на папиру, 2022.година	38
34. „Клизиште“, 65 x 110 cm, уље на платну, 2021. година	39
35. „Туча“, 50 x 35 cm, уље на платну, 2023. година	40
36. „Суперћелијска олуја“, 135 x 80 cm, уље на платну, 2023. година	42
37. „Сунчеве ожеготине на јабукама“, 50x60cm, уље на платну, 2023. година	44
38. „Крошња у пламену“, 90 x 150 cm, уље на платну, 2023. година	47
39. „Шума у пламену“, 90 x 150 cm, уље на платну, 2023. година	48
40. „Кана (Canna 'Cleopatra')“, 30x40cm, дрвене бојице на папиру, 2020. година	54
41. „Кана (Canna 'Stuttgart')“, 30x40cm, дрвене бојице на папиру, 2020. година	55
42. „Кана (Canna 'Creamy stripes')“, 30x40cm, дрвене бојице на папиру, 2020. година	55
43. „Кана (Canna 'Thai rainbow')“, 30x40cm, дрвене бојице на папиру, 2020. година	56
44. „Драцена (Dracaena fragrans 'Cintha')“, 10,5 x 29,7 cm,дрвене бојице на папиру, 2023.година (лијево)	57
45. „Драцена (Dracaena fragrans 'Yellow coast')“, 10,5 x 29,7 cm,дрвене бојице на папиру, 2023.година (у средини)	57
46. „Драцена (Dracaena fragrans 'Golden coast')“, 10,5 x 29,7 cm,дрвене бојице на папиру, 2023.година (десно)	57
47. „Кана (Canna 'Wolfsong')“, 30x40cm, дрвене бојице на папиру, 2020. година	57
48. „Бијеле локве“, 50 x 80 cm, уље на платну, 2023. година	61
49. „Блихин скок“, 70 x 130 cm, уље на платну, 2023. година	64
50. „Парк“, 65 x 110 cm, уље на платну, 2021. година	67
51. „Небо“, 65 x 110 cm, уље на платну, 2021. година	67
52. „Зимски пејзаж“, 65 x 110cm, уље на платну, 2021. година	70

Биографија аутора

Јован Дошеновић је рођен 22.08.1997. године у Градишци. Средњу школу завршио је 2016. године, смјер пољопривредни техничар у Градишци, а Ликовну академију уписао је 2017. године у Бањој Луци. Први циклус студија завршио је 2021. године, смјер сликарство у класи проф. Борјане Мрђа.

Учесник је више колективних изложби укључујући:

- Годишње изложбе Академије умјетности 2018. 2019. 2020. и 2021. године у Бањој Луци
- "Ћилими" Филозофски факултет, Универзитета у Бањој Луци 2019. године
- Изложба слика студената III године сликарства под називом "Мултиверзуми I" Галерија Ђура Јакшић, Филолошки Факултет, Универзитета у Бањој Луци 2020. године
- "Вез" Филозофски факултет, Универзитета у Бањој Луци 2021. године
- Изложба "Интер/акција 2022" Галерија "Плус", Камена кућа тврђаве Кастел и Музички павиљон парка "Петар Кочић" 2022. године
- Изложба "Интер/акција 2022" Кућа легата, Београд, 2022. године

Самосталне изложбе:

- " Награђени" Галерија Сретен Стојановић у Приједору, 2020. године
- " Поплочани рај" Бански двор, Бања Лука, 2023. године

Учесник је више ликовних колонија:

- Хуманитарна акција Атеље на отвореном " Др Борислав Шокчевић" Завичајни музеј Градишка, 2021. и 2022. године
- Културна баштина и природне љепоте – гдје прошлост сусреће будућност, Дирекција за европске интеграције, Јајце 2021. године
- Учесник је петог сазива ликовне колоније "Бели Вук" 2023. године

Награде:

- Награда Галерије Сретен Стојановић из Приједора за сликарство 2020. године
- Награда Академије умјетности за мозаик 2020. године

УНИВЕРЗИТЕТУ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ПОДАЦИ О АУТОРУ ОДБРАЊЕНОГ МАСТЕР/МАГИСТАРСКОГ РАДА

Име и презиме аутора мастер/магистарског рада: **Јован Дошеновић**

Датум, мјесто и држава рођења аутора: **22.08.1997. Градишка, Република Српска, БиХ**

Назив завршеног факултета/Академије аутора и година дипломирања: **Академија умјетности Универзитета у Бањој Луци, 2021.**

Датум одбране завршног/дипломског рада аутора:

Наслов завршног/дипломског рада аутора:

Академско звање коју је аутор стекао одбраном завршног/дипломског рада:
ДИПЛОМИРАНИ ЛИКОВНИ УМЈЕТНИК – 240 ECTS, СЛИКАР, ПРОФЕСОР ЛИКОВНЕ КУЛТУРЕ

Академско звање које је аутор стекао одбраном мастер/магистарског рада: **МАСТЕР СЛИКАРСТВА – 300 ECTS**

Назив факултета/Академије на коме је мастер/магистарски рад одбрањен: **Академија умјетности Универзитета у Бањој Луци**

Наслов мастер/магистарског рада и датум одбране: **„ПОПЛОЧАНИ РАЈ“, 28.02.2024. године**

Научна област мастер/магистарског рада према CERIF шифрарнику: **Сликарство**

Имена ментора и чланова комисије за одбрану мастер/магистарског рада:

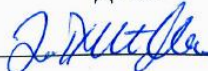
-Мр Данко Бркић, редовни професор

-Др ум Бројана Мрђа Драгичевић, ванредни професор

-Др Младен Миљановић, редовни професор

У Бањој Луци, дана 29.02.2024.

Декан

ОБРАЗАЦ
ЗА ПИСАЊЕ ИЗВЈЕШТАЈА О ОЦЈЕНИ УРАЂЕНОГ ЗАВРШНОГ РАДА
-обавезна садржина-

I	ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ
1.	14.06.2023. године, Умјетничко-научно-наставно вијеће Академије умјетности у Бањој Луци је именовало комисију у сљедећем саставу:
2.	– Мр Данко Бркић, редовни професор, Сликарство, 19. фебруар 2015. године, Академија умјетности у Бањој Луци, предсједник, - Др ум Борјана Мрђа Драгичевић, ванредни професор, Сликарство, 17.02.2016., Академија умјетности Универзитета у Бањој Луци, ментор. - Др Младен Миљановић, редовни професор, Сликарство, 24. септембар 2020. године, Академија умјетности у Бањој Луци, члан.
II	ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ
1.	Име, име једног родитеља, презиме: Јован, Милан, Дошеновић
2.	Датум и мјесто рођења, општина, Република: 22.08.1997., Градишка, Република Српска
3.	Година уписа мастер студија, Студијски програм / Смјер: 2021., Ликовних умјетности/Сликарство
4.	Приказ научних, стручних и умјетничких радова са оцјеном: Јован Дошеновић, рођен 22.08.1997. године у Градишци. Средњу школу завршио је 2016. године, смјер пољопривредни техничар у Градишци, а Ликовну академију уписао је 2017. године у Бањој Луци. Први циклус студија завршио је 2021. године, смјер сликарство у класи проф. Борјане Мрђа. <u>Учесник је више колективних изложби укључујући:</u> • Годишње изложбе Академије умјетности 2018. 2019. 2020. и 2021. године у Бањој Луци • “Тилими” Филозофски факултет, Универзитета у Бањој Луци 2019. год. • “Вез” Филозофски факултет, Универзитета у Бањој Луци 2021. год. • Изложба слика студената III године сликарства “Мултиверзуми I” Галерија Ђура Јакшић, Филолошки факултет, Бања Лука, 2020. год. • Интеракција, Камена кућа-Бански двор, Бања Лука, 2022.год. • Интеракција, Кућа легата, Београд, 2022.год. <u>Самосталне изложбе:</u> • Изложба “Награђени” Галерија Сретен Стојановић у Приједору, 2020. год. <u>Учесник је следећих ликовних колонија:</u> • Хуманитарна акција Атеље на отвореном “Др Борислав Шокчевић” Завичајни музеј Градишка, 2021. год. • Културна баштина и природне љепоте– гдје прошлост сусреће будућност, Дирекција за европске интеграције, Јајце 2021. год. <u>Награде:</u>

- Награда Галерије Сретен Стојановић из Приједора за сликарство 2020. године
- Награда Академије умјетности за мозаик 2020. год.

III НАСЛОВ ТЕМЕ ЗАВРШНОГ РАДА:

ПОПЛОЧАНИ РАЈ

IV ПРЕГЛЕД ЗАВРШНОГ РАДА:

Навести кратак садржај умјетничког програма/пројекта и теоретског дијела завршног рада

Студент Јован Дошеновић у свом умјетничком предмету истраживања користи класичне сликарске и цртачке технике уља на платну, графитне оловке и акварелних бојица на папиру. Начин сликања развија од реализма ка романтизму и импресионизму у самом начину сликања и примјени боје. Предмет Јовановог истраживања су комплексни односи природе, умјетности и етике. Човјек се посматра као карика од које почиње нарушавање природног система али се на сликама не појављују људске фигуре. Кроз технику уља на платну представљени су призори природних благостања упоредо са призорима катастрофа које узрокује човјек. Тако се гради контраст упоређујући визуелно - стварање и разарање, љепоту природе и вјештачку „ружноћу“. Питање је етичко, духовно и естетско. Цртежи рађени бојицама представљају увећане листове генетски модификованих „украшних“ биљака и биљака заражених различитим вирусима, које се узгајају на овај начин са намјером да би биле љепше и економски пожељније. Графитном оловком Јован црта крупне кадрове посредно или непосредно оштећене коре дрвећа.

Умјетничким алатима се упоређују и биљеже стања природног окружења, истражују се околности које доводе до ових разарајућих призора. Освјешћавајући проблем кроз умјетничко дјеловање, унапређујући своје виђење улоге у свијету постоји могућност оплемењивања, чувања и враћања природне равнотеже у својој околини.

У теоретском дијелу рада Јован Дошеновић прати историјски развој цивилизације и његових утицаја на природу. Постепено кидање тананих веза са природним окружењем које води до деструктивних утицаја на исту је детаљно описано користећи углавном Јувал Ноа Хараријеву научно-антрополошку књигу „Сапијенс: кратка историја човјечанства“ као референцу. Међутим Јован кроз сопствену праксу и знање о узгоју биљака нуди позитивне образце и моделе борбе за заштиту природе. Такође проблематизује начин на који се алати екологије могу примјењивати у визуелној умјетности. Суштински Јован Дошеновић преиспитује појам антропоцентричности, субверзивно критикујући позицију човјека/антропоса који се самовољно поставио супериорно у односу на природу и остала жива бића у њој.

Човјека перципира као јединку која је од настанка живјела у складу са природом али је у жељи да лакше и ефикасније користи своје станиште почео да свјесно утиче на њега, те да га прилагођава себи и својим потребама. Јован сматра да сапијенс гради свој „савршени“ свијет унутар постојећег свијета. Умјесто да се слободно креће, узимајући оно што му природа пружа, одлучио се да освоји одређено „мјесто“ у природи, умножава плодове природе и производи природно окружење по својој мјери. Земљу покрива бетоном, бетонске куће расту у висину, биљке су генетски модификоване да би их било више, да би биле боље и љепше. Градове Јован Дошеновић види као функционалнију алтернативу природи, а управо су они ти, са својим становницима, који угрожавају равнотежу станишта у коме су настали са свим његовим живим бићима. Из ових мисаоних конструкција и ставова произилази и назив Јовановог рада.

V ВРЕДНОВАЊЕ ПОЈЕДИНИХ ДИЈЕЛОВА ЗАВРШНОГ РАДА:

Посебно су занимљиви дијелови рада у којима се сусрећу теоријске референце са личним, практичним искуствима Јована Дошеновића у узгоју и проучавању биљака, као и сликарској пракси. Такође је вриједна и фотографска документација којом Јован прати различите еколошке промјене у блиском природном окружењу и трансформише их у слике класичног медија. У овом смислу је важан етичко-умјетнички однос Јована према еколошким темама и начин на који преиспитује личну одговорност према природи. Из овога произилази специфично појашњење личне умјетничке, сликарске праксе кроз различите цјелине радова које тематизују пејзаж, угрожене биљне врсте и генетски модификоване биљке.

VI ЗАКЉУЧЦИ ОДНОСНО РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА/ПРОЈЕКТА

Мастер рад Јована Дошеновића „Поплочани рај“ доноси специфичне моделе истраживања филозофских антрополошких концепата постојања у односу на еколошке праксе данашњице. Екологија постаје одговорност и реалност сваког појединца, међутим у умјетности није толико честа појава на нашим просторима, што управо додатно даје вриједност Јовановом умјетничко-теоретском пројекту. Специфична микро историја Јована Дошеновића, која се односи на одрастање у блиском односу према природи и узгоју биљака, упоредо са развијањем умјетничке праксе, резултовала је формирањем ријетке умјетничке личности

и сликарске праксе.
VII ОЦЈЕНА НАЧИНА ПРИКАЗА И ТУМАЧЕЊА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА/ПРОЈЕКТА
Методе које студент примјењује и користи су потпуно у складу са свим општим нормама и пропозицијама писања и израде мастер рада. Јован Дошеновић је темељно истраживао, и трудио се да успјешно повеже сва остала сазнања о тематици и предмету горе наведеном у писаном и практичном дијелу рада и заслужује највишу оцјену.
VIII КОНАЧНА ОЦЈЕНА ЗАВРШНОГ РАДА
1. Да ли је рад урађен у складу са образложењем наведеним у пријави теме – ДА
2. Да ли рад садржи све битне елементе – ДА
3. По чему је рад оригиналан допринос науци/умјетности – Првенствено због савременог и експерименталног приступа сликарској техници и иновативног успостављања дискурса унутар еколошких и умјетничких пракси.
4. Недостаци рада и њихов утицај на резултат истраживања/пројекта – НЕМА ИХ
IX ПРИЈЕДЛОГ:
На основу укупне оцјене рада, комисија предлаже:
<ul style="list-style-type: none"> - да се завршни рад прихвати а кандидату одобри одбрана - да се завршни рад враћа кандидату на дораду (да се допуни односно измјени) или - да се завршни рад одбија.

ПОТПИСИ ЧЛАНОВА КОМИСИЈЕ

ПОТПИСИ ЧЛАНОВА КОМИСИЈЕ

– Мр Данко Бркић, редовни професор, Сликарство, Академија умјетности у Бањој Луци, предсједник

- Др ум Борјана Мрђа Драгичевић, ванредни професор, Сликарство, Академија умјетности Универзитета у Бањој Луци, ментор

- Др Младен Миљановић, редовни професор, Сликарство, Академија умјетности у Бањој Луци, члан

Изјава 1

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

**Изјављујем да је
мастер/магистарски рад**

Наслов рада ПОПЛОЧАНИ РАЈ

Наслов рада на енглеском језику PAVED PARADISE

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да мастер/магистарски рад, у цјелини или у дијеловима, није био предложен за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

У Бањој Луци 21.02.2024.

Потпис кандидата

Milan Lovrencic

Изјава 2

**Изјава којом се овлашћује Академију умјетности факултет/ Академија умјетности
Универзитета у Бањој Луци да мастер/магистарски рад учини јавно доступним**

Овлашћујем Академију умјетности факултет/ Академију умјетности Универзитета у
Бањој Луци да мој мастер/магистарски рад, под насловом

ПОПЛОЧАНИ РАЈ

који је моје ауторско дјело, учини јавно доступним.

Мастер/магистарски рад са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату,
погодном за трајно архивирање.

Мој мастер/магистарски рад, похрањен у дигитални репозиторијум
Универзитета у Бањој Луци, могу да користе сви који поштују одредбе садржане у
одабраном типу лиценце

Креативне заједнице (Creative Commons), за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство - некомерцијално - без прераде
4. Ауторство - некомерцијално - дијелити под истим условима
5. Ауторство - без прераде
6. Ауторство - дијелити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци
дат је на полеђини листа).

У Бањој Луци 29.02.2024.

Потпис кандидата

Изјава 3

**Изјава о идентичности штампане и електронске верзије
мастер/магистарског рада**

Име и презиме аутора: Јован Дошеновић

Наслов рада: Поплочани рај

Ментор: Др ум Бројана Мрђа Драгичевић, ванредни професор

Изјављујем да је штампана верзија мог мастер/магистарског рада идентична електронској верзији коју сам предао/ла за дигитални репозиторијум Универзитета у Бањој Луци.

У Бањој Луци 21.02.2024.

Потпис кандидата

Јован Дошеновић